

HELSINŠKI ODBOR ZA
LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

**SANDŽAK
PODRUČJE
KONTROLISANIH
TENZIJA**

SANDŽAK: PODRUČJE KONTROLISANIH TENZIJA

Izdavač: *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*

Za izdavača: *Sonja Biserko*

Beograd, 2021.

Fotografije: *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*

Na naslovnoj strani: Novi Pazar

Grafičko oblikovanje i slog publikacije: *Ivan Hrašovec*

B | T | D The Balkan Trust
for Democracy
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

Norwegian Embassy
Belgrade

Ova publikacija je pripremljena uz finansijsku pomoć Balkanskog fonda za demokratiju, projekta German Marshall Fund Sjedinjenih Američkih Država i Ambasade Kraljevine Norveške u Beogradu. Mišljenja izražena u publikaciji ne predstavljaju nužno stavove Ambasade Kraljevine Norveške, Balkanskog fonda za demokratiju, German Marshall Fund Sjedinjenih Američkih Država ili njihovih partnera.

SADRŽAJ

SANDŽAK: PODRUČJE KONTROLISANIH TENZIJA	5
ODNOS PREMA MUSLIMANIMA NA BALKANU	8
SANDŽAK DEVEDESETIH	11
GEOSTRATEŠKI I BEZBEDNOSNI IZAZOVI	13
BOŠNJAČKA POLITIČKA SCENA SANDŽAKA, PROŠLOST, SADAŠNJOST I BUDUĆNOST	16
Politička prošlost tri sandžačka lidera	16
Zajedno u Vladi	19
Pogledi uprti ka Beogradu	20
*PORUKE IZBORA 2020.	22
IZ DVOUGLA U TROUGAO	24
OSTALE SANDŽAČKE OPŠTINE	27
DEKLARACIJA O STRATEŠKOM PARTNERSTVU.	28
PANDEMIJA U SANDŽAKU	30

OPŠTI UTISAK O STANJU U SANDŽAKU	32
KONSTITUISANJE BOŠNJAČKOG IDENTITETA	39
BOŠNJAČKO NACIONALNO VIJEĆE	40
ISLAMSKA ZAJEDNICA I FAKULTET ZA ISLAMSKE STUDIJE	43
INTERNACIONALNI UNIVERZITET U NOVOM PAZARU	47
MATICA BOŠNJAKA	48
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI	49
KULTURNI CENTAR U NOVOM PAZARU	50
PRIVREDA: STAGNACIJA U ODSUSTVU INFRASTRUKTURE	53
ODNOSI SA TURSKOM	58
“PRIJATELJI SANDŽAKA”.	61
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	62

SANDŽAK: PODRUČJE KONTROLISANIH TENZIJA

Biblioteka u Novom Pazaru

Sandžak je pogranična i prekogranična oblast Srbije i Crne Gore koja se oslanja na sever Kosova i Republiku Srpsku, odnosno Bosnu i Hercegovinu. Prostire se na 8409 kvadratnih kilometara od čega se u Srbiji nalazi 4504, a u Crnoj Gori 3905.

Novopazarski sandžak bio je administrativna jedinica Osmanskog carstva, čije je sedište bio Novi Pazar. Otuda je Sandžak i dobio ime. Sandžak je bio dio Bosanskog ejaleta/vilajeta do Austro-Ugarske okupacije 1878. godine. Nakon aneksije Bosne i Hercegovine (1908) je ponovno predat na upravu Osmanskom carstvu. Četiri godine kasnije (1912), Sandžak su tokom Prvog balkanskog rata zauzeli Kraljevina Srbija (1882–1918) i Kraljevina Crna Gora (1910–1918), a potom ga podelili između sebe.

Elizabet Roberts i Kenet Morison autori knjige “Sandžak – historija” smatraju da je Sandžak stekao veliki politički i diplomatski značaj. Jer, kako navode, od Berlinskog kongresa 1878, do Balkanskih ratova (1912–1913) imao je centralno mesto na Balkanu, jer se nalazi između Srbije i Crne Gore, sa jedne strane, i Bosne i puta za Istanbul, sa druge.¹

Za vreme Kraljevine Jugoslavije Sandžak je administrativno pripadao Zetskoj banovini. Za vreme Drugog svjetskog rata je bio deo Kraljevine Crne Gore/Nezavisne Države Crne Gore (1941–1944) pod italijanskom okupacijom, a manji deo je pripojen Albaniji. Po završetku rata, stare granice Srbije i Crne Gore su postale granice dveju republika SFR Jugoslavije, a nakon maja 2006, međunarodne granice. Istorijski centar Sandžaka je grad Novi Pazar, koga je osnovao Isa-beg Isaković, koji je bio i osnivač Sarajeva.

Međutim, u okviru Jugoslavije taj region je uvek bio neuralgična tačka zbog odnosa prema Muslimanima. Između dva svetska rata Sandžak je bio jedno od najnerazvijenijih područja. Postojao je veoma mali broj obrazovnih institucija, još uvek je bio područje zaraznih bolesti i epidemija. Za vreme Kraljevine

1 K. Morrison-E.Roberts, The Sandžak: A history, New York:Oxford Univiveristy Press 2013.

Jugoslavije Bošnjaci u Sandžaku bili su podvrgnuti teroru i nasilju, a za vreme Drugog svetskog rata ono je poprimilo razmere genocida.² Nakon rata, 1945, Sandžak je podeljen između Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine. Jedna istorijska celina je podeljena na tri dela, što je najviše pogodilo deo koji je pripao Srbiji. Opštine u sastavu Srbije su ubrajane u razvijene tako da nisu mogle koristiti fondove za nerazvijene. To se promenilo tek šezdesetih godina kad se formiraju fondovi za nerazvijene delove Republike Srbije. Od tada to područje počinje da se razvija. Deo Sandžaka u Srbiji je administrativno podeljen, neke opštine su vezane za Užice, a druge za Kraljevo, kako bi se izbeglo da muslimani budu većina.³

Iseljavanje u Tursku pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka je jedna od traumatičnih tema iz prošlosti Sandžaka. Muslimani su se iseljavali, ne samo zbog ekonomskih razloga već i zbog osećaja nesigurnosti. Pedesetih godina, iz Novog Pazara, Sjenice i Tutina iselilo se oko 15.000 Muslimana. Iseljavanje se odvijalo u nekoliko talasa, masovno do 1970. godine; država je podržavala iseljavanje. Pošto bi se odrekli jugoslovenskog državljanstva, dobili bi pasoš za jednokratnu upotrebu. Rasprodavali su imovinu u bescenje, a Jugoslaviju su mogli posetiti tek nakon navršenih pet godina boravka u Turskoj. S obzirom da Turska nije obezbeđivala najpovoljnije uslove za život i egzistenciju, mnogi su se želeli vratiti, ali im to nije dozvoljavano. Tek posle Brionskog plenuma (1966) dozvoljen im je povratak⁴.

2 R. Crnišanin, Političko-istorijska percepcija Sandžaka u modernoj Srbiji, u Sandžak: identitet u procepu starog i novog, Beograd, 2008, 53–54.

3 Idim.

4 Intervju Ramiza Crnišanina u "Ramiz Crnišanin: Čovjek i vrijeme", Dobra knjiga, Sarajevo, 2021

ODNOS PREMA MUSLIMANIMA NA BALKANU

Položaj Bošnjaka u Sandžaku ne može se razumeti bez uzimanja u obzir šireg konteksta koji podrazumeva odnos prema muslimanima Balkana. Sudbina muslimana na Balkanu tesno je povezana sa percepcijom “drugih” balkanskih nacionalnih elita o njima. Istorija muslimana na Balkanu nakon raspada Osmanskog carstva protiče u znaku progona, otvorene ili skrivene diskriminacije, genocida i ratova. Povremeni periodi relativnog mira bili su samo uvod u nove represije i stradanja. Raspadom Osmanskog carstva, otvoreno je tzv. “istočno pitanje” koje se ponovo aktuelizovalo u novim međunarodnim okolnostima nakon raspada Jugoslavije.

Raspad Jugoslavije je generisao proces stvaranja novih država. Taj proces bio je praćen novim masovnim progonima, zločinima i genocidom nad Muslimanima. Propaganda protiv jugoslovenskih Muslimana počela je poznatim stereotipima o njihovoj “iskvarenosti”, “lenjosti” i “prevrtljivosti”. Već početkom osamdesetih, počinje propaganda protiv Muslimana u srbijanskim medijima, uz korišćenje govora iz prošlosti, s upotrebom termina poput “Turci”, “janičari”, “fundamentalisti”, “džihadisti”.

Ogromna većina muslimana Balkana bili su muslimani suniti. Njihova koncentracija bila je na nekoliko područja – od kojih su neka od geostrateškog značaja – što je uticalo na ponašanje balkanskih vlada. Uglavnom su ih percipirali kao potencijalni izvor problema. Beograd je imao izuzetno diskriminatorski stav prema albanskim muslimanima na Kosovu i muslimanima u Sandžaku. Na njih je vršen pritisak, Srpska pravoslavna crkva (SPC) je najčešće bila nosilac širenja antialbanske i antimuslimanske propagande.

Bosanski muslimani su se opirali pritiscima, a kao rezultat liberalnijih kretanja tokom sedamdesetih dolazi i do afirmacije nacionalnih osobnosti svih naroda i

narodnosti. Muslimanima je tada priznata nacionalna posebnost, odnosno status naroda. Političkim priznavanjem Muslimana sedamdesetih, nije se automatski ostvarila i nacionalna ravnopravnost. Posebno su srpski nacionalisti bili nezadovoljni i tvrdili da je konstituisanje muslimanske nacije direktno ugrozilo Srbe u Bosni i Hercegovini, te da je to “vešatčka nacija čiji je identitet pronađen u verskoj posebnosti”.

Na Muslimane u Sandžaku, kako piše istoričar Branko Petranović, u Srbiji se gledalo kao na grupu koja nije imala svojstvo naroda, nacije, ali je načinom života, istorijskim uslovima u kojima se razvijala, mentalitetom, psihologijom, religijom, činila specifičnu etničku grupu, a da se narod “ne može inaugurisati aktom ili dekretom”.⁵ Pokušaj da se Muslimani “nacionalno osveste”, da postanu “Srbi muslimanske vere” nije uspeo. U pripremi za rat devedesetih, ova teza je dobila na značaju, jer se tvrdilo da su muslimani “Srbi muslimanske vere”, odnosno da su Srbi i Muslimani narod jednog jezika i istog porekla, ili, kako je tada isticao Vuk Drašković, jedan narod.

Šezdesetih godina prošlog veka kad je počeo ekonomski razvoj izgrađeno je nekoliko industrijskih objekata, počela je izgradnja komunalne infrastrukture (saobraćajnice, vodovod, kanalizacija, dalekovodi, elektrifikacija). Veća pažnja je posvećivana prosveti, zdravstvu, trgovini, ugostiteljstvu i turizmu. Obrazovni sistem je podignut na viši nivo – izgrađeno je na destine novih školskih zgrada, otvorene su nove srednje škole. Izgrađeni su stanovi, a priliv obrazovanih kadrova podigao je nivo celog područja. Formirane su ustanove kulture što je dodatno doprinelo razvoju Sandžaka.

Sandžaklije su pokazale visok stepen preduzetništva tokom režima Slobodana Miloševića, kad je uništeno takoreći sve što je do tada bilo izgrađeno. U to vreme

5 B. Petranović, Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije, Beograd 1993, 114.

Novopazarci razvijaju privatni biznis, pokreću proizvodnju konfekcije, obuće, oživljavaju trgovinu i sl.

Međutim, u to vreme prolaze i kroz ogromne pritiske režima koji prema njima usmerava intenzivnu represiju, propagandu i satanizaciju. Kvalifikuju se kao remetilački faktor kome vera naređuje na ruše državu, da vrši nasilje nad Srbima koje primoravaju na iseljavanje, da su fundamentalisti, fanatici, separatisti povezani sa “zelenom transverzalom”, da su tupi, da se sa njima i Hrvatima ne može više živeti. Propaganda je pripremila teren i opravdanje za nasilja, masakre, otmice, pljačke, ne samo u Bosni, već i u Sandžaku. Uvedena je totalna informativna blokada Sandžaka, čak su bili zabranjeni i onemogućeni i radio-amateri.⁶ Srbijanska vlada, nacionalisti, dominantni mediji i Srpska pravoslavna crkva promovisali su otvoreno neprijateljsko raspoloženje prema islamu. Takav odnos prema svim muslimanima opravdavan je argumentom da muslimani nisu evropski narod.

U procesu raspada Jugoslavije i nastanka veoma fragilnih novih državnih tvorevina sa tendencijom ka etnonacionalnim državama, i Sandžak je tražio autonomiju. U oktobru 1991. godine održan je nezvanični referendum o tome, koga je podržalo više od 90 posto izašlih, ali ga je Srbija proglasila neustavnim i zbog toga je podigla optužnice protiv organizatora referenduma. Sulejman Ugljanin kao glavni organizator je zbog toga otišao u Tursku, gde je bio sve do 1996. Nakon njegovog povratka optužnica više nije bila pominjana.

6 Ramiz Crnišanin, intervju, “Ramiz Crbašanin – svjedok i vrijeme, Dobra knjiga, sarajevo 2021.

SANDŽAK DEVEDESETIH

Sandžačko pitanje se aktuelizovao u procesu raspada Jugoslavije, vezujući se isključivo za Bošnjake, odnosno muslimane. Režim u Srbiji je tokom tih godina sprovodio hajku protiv Bošnjaka, između ostalog, zastrašivanjem stanovništva koje je vršeno stalnim pretragama kuća u potrazi za navodnim oružjem, kao i policijskom torturom i vojnim granatiranjem sela. To je bio period represije u Sandžaku i masovnih iseljavanja u evropske zemlje (Nemačka, Skandinavija, Turska). Oko 70.000⁷ ljudi se iselilo pred terorom.

Mada Sandžak nije bio direktno zahvaćen ratnim sukobima devedesetih, od 1991–1995, sve vreme je bio pod opsadom i represijom. Semiha Kačar, predsednica Sandžačkog odbora za zaštitu ljudskih prava i sloboda, ističe da to vreme karakteriše ozbiljno kršenje ljudskih prava: ubistva, otmice (Štrpci, Sjeverin), zastrašivanja, masovne policijske torture, politički motivisani sudski procesi, razni diskriminacioni postupci. Pošto režim nikada nije napravio potpun i odlučan raskid i otklon od tadašnje politike koja je dovela do dubokih trauma bošnjačke zajednice i njene nesigurnosti, Semiha Kačar ističe da to opstruiše integraciju Bošnjaka u srbijansko društvo. Jer, trauma i nepoverenje u institucije, kako ističe, otežava integraciju zajednice koja strahuje da se traumatično iskustvo ne ponovi.⁸

Pod konstruisanom optužbom nasilnog stvaranja “države Sandžak”, početkom 1994. godine, započeli su maratonski montirani sudski procesi u Novom Pazaru i Bijelom Polju koji su imali za cilj dodatno zastrašivanje sandžačkih Bošnjaka.

7 Informator br 1, Udruženje povratnika Reintegracija, Novi Pazar, 2006, str. 6.

8 “Srbija mora da se suoči sa zločinima počinjenim na njenoj teritoriji”, Danas, 27.8.2019, dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/suocavanje/srbija-mora-da-se-suoci-sa-zlocinima-pocinjenim-na-njenoj-teritoriji/>.

Procesi su poslužili i kao obračun sa Strankom demokratske akcije Sandžaka i njenim rukovodstvom.⁹

Svi oblici terora doveli su do masovnog iseljavanja sandžačkih Bošnjaka u periodu od 1992–1995/96, prevashodno u Tursku, Nemačku, Holandiju, Švedsku i druge evropske zemlje, a kasnije i u BiH.¹⁰

Značajan broj žrtava tužio je državu Srbiju zbog torture, nezakonitog pritvora, otmica, ubistava i drugih kršenja ljudskih prava, ali je veliki broj slučajeva odbačen zbog neadekvatnog tumačenja odredbe o zastarelosti potraživanja naknade štete. U retkim slučajevima, kad je pravo na naknadu štete ostvareno, iznosi koji su dodeljeni žrtvama bili su ponižavajuće niski.

Nijedan režim u Beogradu nije se distancirao od politike državnog terora koju je sprovodio Slobodan Milošević, niti adresirao njene posledice po građane Srbije bošnjačke nacionalnosti koji žive u Sandžaku, zbog čega se većina Sandžaklija oseća odbačenim i marginalizovanim. U glavnim medijima Sandžak se uvek pominje u negativnom kontekstu. Tenzije su bile visoke i jer su se interesi tri lidera (Rasim Ljajić, Sulejman Ugljanin, Muamer Zukorlić) stalno sukobljavali što je uzrokovalo i brojne obračune. Sva pitanja koja se odnose na status Bošnjaka i Sandžaka kao regije još su otvorena. U administrativnim službama, policiji i sudstvu u Sandžaku i dalje dominiraju Srbi, što nije u skladu sa demografskom slikom, ali i zakonima koji garantuju manjinama zastupljenost u institucijama.

9 Muhedin Fijuljanin, Sandžački Bošnjaci, Centar za bošnjačke studije (CBS) 2010.

10 Ibid.

GEOSTRATEŠKI ANEBZBEDNOSNI IZAZOVI SECURITY CHALLENGES

Okolina manastira Mileševa

Srpski geostratezi percipiraju Sandžak kao zonu geopolitičke kontrole Srbije. Za srpske interese, kako kažu, najveći problem predstavljaju dešavanja u Novom Pazaru, kao najvećoj urbanoj sredini. S obzirom da je Novi Pazar mali prema srpskim parametrima, ističe se da je njega moguće potpuno geopolitički izolovati.¹¹ S obzirom da se Sandžak nalazi na trasi saobraćajnice Beograd-Južni Jadran, i, ističe se, mora biti aktivna u povezivanju centralne Srbije i jadranskog priobalja modernom drumskom i železničkom saobraćajnicom i pratećim nizom projekata.¹² Raznim najavljenim projektima, koji bi obuhvatili područja gde su Srbi većina, Novi Pazar kao neuralgična tačka srpske geopolitike bio bi izolovan sa svih strana, onemogućen da se sa svojim političko-institucionalnim, infrastrukturnim i demografskim potencijalom iskoristi za formiranje “zelene transverzale”.¹³

Sandžak je dobio na strateškom značaju u procesu raspada Jugoslavije, jer je deo tzv. “Zelene transverzale” (povezuje Tursku i Kosovo sa Sarajevom), a upravo je to bilo na udaru srpskih propagandista devedesetih. Srpski orijentalisti (Darko Tanasković, Miroljub Jevtić, Nada Todorov) su od osamdesetih bili važan front antiislamskog pokreta i značajno su svojom propagandom, čiji su stavovi postali opšteprihvaćeni, doprineli genocidu protiv muslimana u Bosni i Hercegovini.

Taj odnos prema Sandžaku nije suštinski promenjen ni 25 godina nakon rata u Bosni. Naprotiv, dobio je na snazi i tumačen je naknadnim kontekstima – terorističkim napadom na SAD (2001) i pojavom ISIL na Bliskom istoku 2011. Sandžak kao teritorijalno kompaktna teritorija na kojoj žive Muslimani (Bošnjaci) je zato kontinuirano u fokusu beogradskih stratega. Indikativno je da se “zelena transverzala” I dalje tretira kao opasnost, ne samo za Srbiju nego I Evropu. Tako je, na primer, Dnevni list Politika 14. Jula 2019. godine objavio feljtom Srdje Trifkovića pod nazivom “Zelena transverzala: balkanski koridor nestabilnosti”, što je

11 Dušan Proroković, *Gepolitika Srbije*, Službeni glasnik, Beograd 2018, str. 879.

12 Ibid.

13 Ibid.

svojevrsna reafirmacija srpskog nacionalističkog narativa iz osamdesetih, potencira se “islamska opasnost”, a Albanci i Bošnjaci profilišu kao deo pan-islamske mreže koja ima za cilj da pobedi Evropu. Feljton je počeo da se objavljuje u nedelji kada Bošnjaci u Srebrenici 11. Jula obeležavaju kao da sećanja na genocid.¹⁴

Pojavom selafista na Balkanu, Sandžak se dodatno našao u fokusu bezbednosnih institucija, kako u zemlji, tako i iz inostranstva. Nakon što se mali broj mladih ljudi pridružio ISIS na bliskoističnom ratištu, Sandžak je tretiran kao rizično područje. Ipak nije došlo do masovne radikalizacije, niti je bilo incidenata koji iz toga proizilaze. Lokalna policija je uvek imala pod kontrolom sve one koji su bili sumnjivi po bilo kom osnovu.

U svetlu aktuelnih događanja u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini, na delu su pokušaji Beograda da radikalizuje situaciju u dvema susednim zemljama, kako bi se osporila njihova nezavisnost i granice i ishodovalo rekonponovanje Balkana.

Srpski stratezi često ističu naklonost Bošnjaka kosovskim Albancima, čiju su nezavisnost “pozdravili” i ističu da su sva tri aktuelna lidera u Sandžaku poreklom Albanci. A pošto “Bošnjaci i Albanci imaju tradicionalno dobre historijske, prijateljske i porodične odnose vijekovima” implicira se da za Sandžaklije važi: dobro došli u “Kosovo”!¹⁵

14 Harun Karčić i mlvan Ejub Kostić, Media Discourse on Islam in the Western Balkans, CNS, Sarajevo 2020.p. 72

15 <https://sveosrpskoj.com/komentari/velikobosanske-i-velikoalbanske-pretenzije-na-sandzak-zasto-se-samo-srbi-prave-da-se-nista-ne-dogadja/?script=lat>.

BOŠNJAČKA POLITIČKA SCENA SANDŽAKA, PROŠLOST, SADAŠNOST I BUDUĆNOST

POLITIČKA PROŠLOST TRI SANDŽAČKA LIDERA

Iako su sada u različitim političkim strankama, a često i ljuti politički protivnici, Ugljanin, Ljajić i počivši Zukorlić su političku karijeru počeli u istoj partiji – Stranci demokratske akcije (SDA). U maju 1990. godine, u Sarajevu je osnovana Stranka demokratske akcije čiji je zadatak bio okupljanje Bošnjaka-Muslimana na prostoru tadašnje SFRJ, pa je formirala svoje ogranke po tadašnjim jugoslovenskim republikama. Ogranak za Srbiju, koji faktički još uvek predstavlja sandžačku SDA, osnovan je 29. jula 1990. godine u Novom Pazaru, na velikom mitingu održanom na fudbalskom stadionu. Mitingu je prisustvovao i lider SDA Alija Izetbegović. Za predsednika SDA za Srbiju izabran je stomatolog Sulejman Ugljanin, uz Vuka Draškovića jedini stranački lider koji od ponovnog uspostavljanja višestranačja devedesetih godina XX veka sve do sada predvodi istu političku partiju. Drugi čovek stranke postao je generalni sekretar Rasim Ljajić, lekar iz Novog Pazara. Najmlađi od njih Zukorlić bio je omladinski aktivista SDA.

Na prvim višestranačkim izborima u Srbiji 1991, Bošnjaci, tada pod zvaničnim nacionalnim imenom Muslimani, gotovo plebiscitarno glasaju za SDA, a Ugljanin na predsedničkim izborima osvaja četvrto mesto sa blizu 110.000 glasova. U Novom Pazaru je u maju 1991. godine osnovano Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka (MNVS), koje je kasnije promenilo naziv u Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka. Ugljanin je bio predsednik i ovog veća, koje je trebalo da predstavlja

neku vrstu skupštine, a Rasim Ljajić je izabran za predsjednika Izvršnog odbora MNVS. U oktobru 1991. godine SDA i MNVS organizuju referendum na kome je, kako tvrde, glasalo oko 185.000 građana. Glasali su uglavnom Bošnjaci, a 98 odsto njih se izjasnilo za “punu političku i teritorijalnu autonomiju” Sandžaka, a u slučaju raspada SFRJ pravo priključenja regije nekoj jugoslovenskoj republici. Zvanični Beograd odbio je da prizna ovaj referendum, kvalifikujući ga kao pokušaj rušenja države.

U leto 1992. godine MNVS usvaja Memorandum o specijalnom statusu Sandžaka, koga je država zabranila i proglasila za separatistički dokument. Memorandum je tražio široku autonomiju za Sandžak, zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast. Naredne godine, država Srbija je podila optužnicu za terorizam, ugrožavanje teritorijalnog integriteta zemlje i pokušaj stvaranja “Republike Sandžak”, protiv 24 Bošnjaka, članova i simpatizera SDA. U Bijelom Polju je pokrenut istovetni proces protiv čelnika crnogorskog dela SDA. Prvooptuženi u novopazarskom slučaju, Sulejman Ugljanin neposredno pre podizanja optužnice odlazi “na službeni put” u Tursku i vraća se tek 1996. Na suđenju koje je počelo 1994, u Novom Pazaru većina biva osuđena na dugogodišnje zatvorske kazne. Usledile su žalbe, ponavljanje procesa, nekoliko osuđenih je preminulo, a Vrhovni sud Srbije je, zbog zastarelosti, 2013. doneo odluku o prekidu sudskog postupka. Po povratku u zemlju, Ugljanin, iako je protiv njega zvanično proces još bio vođen, biva izabran za poslanika u Saveznoj skupštini, a kasnije postaje i gradonačelnik Novog Pazara.

Tokom višegodišnjeg odsustva Sulejmana Ugljanina, deo stranke oko Rasima Ljajića kreće drugačijim političkim pravcem, što dovodi do njihovog potpunog razmimoilaženja. Još u vreme Miloševićeve vlasti, Ljajić uspostavlja dijalog sa zvaničnim Beogradom. Prvi zvanični razgovori između SDA i Vlade Srbije održani su u maju 1995. godine, u njima su učestvovali Rasim Ljajić, koji je tada predvodio ovu partiju i Svetozar Krstić, funkcioner Nove demokratije i tadašnji potpredsednik republičke vlade.

Ljajićeva Sandžačka demokratska partija (SDP) je nastala 1994, izdvajanjem iz SDA, najpre pod nazivom “Koalicija za Sandžak”, a od 2000. godine kao Sandžačka demokratska partija. Pre petooktobarskih promena, Ljajić je imao nesumnjivo bolje odnose sa tadašnjom srpskom opozicijom. Bio je član Predsedništva Demokratske opozicije Srbije (DOS), ali je mesto u tadašnjem saveznom parlamentu na listi DOS dobio Esad Džudžević, tada iz Ugljaninove SDA. Pokazalo se da je to bio dogovor dela DOS, tačnije Zorana Đinđića sa Ugljaninom, a Ljajić je dobio “utešno” mesto saveznog ministra za ljudska i manjinska prava. Kasnije postaje i šef Koordinacionog tela za jug Srbije i Nacionalnog saveta za saradnju sa Haškim tribunalom, te se činilo da je Ljajić glavni “igrač” Beograda u Sandžaku i “omiljeni” bošnjački političar. Na vlasti i u raznim ministarskim foteljama ostaje i u vreme premijera Koštunice, kasnijih vlada Demokratske stranke (DS), ali i nakon što je Srpska napredna stranka (SNS) osvojila vlast 2012. Povukao se tek nakon izbora 2020, ali je ostao ministar sa najdužim stažom u Srbiji. Iako više nije ministar, njegove obe stranke su deo vladajuće koalicije koju predvodi Srpska napredna stranka Aleksandra Vučića.

Početakom devedesetih, najmlađi od trojice sandžačkih lidera, Muamer Zukorlić nije bio politički aktivan, pošto je pohađao islamske studije u Alžiru i u Libanu (diplomirao je 1993). Naredne godine biva izabran za prvog predsednika Mešihata Islamske zajednice Sandžaka. Postaje i glavni muftija. Njegov izbor svakako nije bio moguć bez “aminovanja” Ugljanina, ali su njih dvojica došla u sukob desetak godina kasnije. Sukob je doveo do podele verske organizacije muslimana i formiranja dve islamske zajednice: Islamske zajednice u Srbiji, koju je najpre predvodio Zukorlić i Islamsku zajednicu Srbije, za koju se smatra da je pod uticajem SDA. Podela nije zasnovana na verskim, već na političkim razlozima. Ugljanin je tražio bezrezervnu podršku Islamske zajednice, a u Zukorliću se pobudila ambicija da od verskog postane politički lider.

ZAJEDNO U VLADI

Sukobi, svađe smenjivale su se s mirenjima, a čudnom političkom kombinacijom, u vladi premijera Mirka Cvetkovića i prvoj vladi Ivice Dačića kao ministri su se našli i Ljajić i Ugljanin, tada ljuti politički protivnici. Beogradu se činilo da su svi problemi u Sandžaku rešeni ulaskom dva vodeća političara i dve glavne bošnjačke stranke u republičku vlast, ali je nezadovoljstvo Bošnjaka, izazvano pre svega katastrofalnom ekonomskom situacijom, tinjalo. Nezadovoljstvo Sandžaklija podudarilo se sa nezadovoljstvom muftije Zukorlića koji je na izborima 2008, podržao Borisa Tadića, Rasima Ljajića i jedinstvenu listu “Za evropsku Srbiju”. Prema Zukorličevim rečima, Tadić i Demokratska stranka (DS) su izneverili predizborna obećanja pre svega, kad je reč o zalaganju za jedinstvenu islamsku zajednicu, što je bio dovoljan razlog da muftija postane oštar kritičar vlade DS. Ubrzo, uspostavlja kontakt sa tada tek formiranom SNS i na iznenađenje cele srpske javnosti početkom oktobra 2011. godine, u Novom Pazaru se sreće sa tadašnjim liderom opozicije, predsednikom Srpske napredne stranke i kasnijim predsednikom Srbije Tomislavom Nikolićem. Zukorlić i Nikolić su poručili da je njihovim prvim susretom u Novom Pazaru “otvorena nova stranica”,¹⁶ da je probleme Bošnjaka moguće rešiti dijalogom i u interesu svih građana. Tvrdili su da nisu razgovarali o politici niti o bilo kakvim koalicijama već o svim otvorenim pitanjima i problemima koji tište Bošnjake u Srbiji.¹⁷

Zbog ulaska u politiku, 2016. godine, Zukorlić najpre zamrzava versku funkciju, a potom se i povlači sa nje. U decembru 2017. godine Bošnjačka demokratska zajednica Sandžaka preimenovana je u Stranku pravde i pomirenja (SPP), sa ciljem da proširi svoje delovanje izvan Sandžaka i ponudi program prihvatljiv Srbima, Bošnjacima i pripadnicima drugih nacionalnih zajednica u Srbiji.

16 https://rtv.rs/sk/politika/zukorlic-i-nikolic-otvorili-novu-stranicu_277104.html.

17 Ibid.

Zukorlić je uspostavio bliske veze i sa Aleksandrom Vučićem, te se u jednom trenutku činilo da od Ljajića preuzima nezvaničnu titulu “omiljenog beogradskog Bošnjaka”. Po funkcijama bar tako izgleda, budući da je Zukorlić u periodu od 2016, do 2021. obavljao funkcije poslanika u Narodnoj skupštini Republike Srbije, potpredsednika Narodne skupštine, te predsednika skupštinskog Odbora za obrazovanje, nauku, tehnološki razvoj i informatičko društvo.

POGLEDI UPRTI KA BEOGRADU

Muamer Zukorlić iznenada je preminuo početkom novembra 2021. godine, čime je otvoreno novo poglavlje u političkim kalkulacijama unutar Sandžaka i sa Beogradom.

Prerani odlazak lidera Stranke pravde i pomirenja Muamera Zukorlića utiće na prilike u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu gdje Bošnjaci čine većinu stanovništva. S obzirom da je Zukorlić bio jedini istinski autoritet u stranci i da javnost među njegovim saradnicima ne vidi nikoga sa makar približnom harizmom, realno je očekivati frakcijske borbe za lidersku poziciju. Na sednici proširenog sastava Predsedništva Stranke pravde i pomirenja (SPP) za vršioca dužnosti predsednika jednoglasno je izabran Zukorlićev sin Usame.

...

Promene na sandžačkoj političkoj sceni mogu doneti i izbori koj se očekuju na proleće 2022. godine. Međutim, jedno je ipak sigurno: može Bošnjacima srce da bude u Sarajevu ili Istanbulu, ali bar ovi koji žive u delu Sandžaka koji pripada Srbiji znaju da je Beograd grad u kome se donose odluke. Zato će uvek osluškiivati i radije glasati za one koji imaju bliže veze sa Beogradom. Emocije su jedno, ali pragmatičnost je uvek bila sandžačka osobina. A bošnjački politički predstavnici

uvek će gledati u pravcu Beograda, odnosno šta od veza sa vladajućim strukturama u Srbiji mogu da dobiju.

To otvara prostor za druge dve bošnjačke partije SDA i SDP u predstojećoj kampanji. Teško je predvideti u kom pravcu će se događaji odvijati. Sagovornici Helsinškog odbora imali su različite procene o sudbini Zukorlićeve stranke, ali zaključak je da je rano prognozirati ishod.¹⁸

18 Intervjui Helsinškog odbora održani tokom novembra 2021. godine.

*PORUKE IZBORA 2020.

Nakon parlamentarnih i izbora u većini lokalnih samouprava (21. jun 2020), bošnjačke stranke u Sandžaku su odmah po objavljivanju preliminarnih rezultata, počele da slave. Zastave, trube, skandiranje, vatromet mogli su se čuti i videti u većinski bošnjačkim sredinama i činilo se da su sve tri vodeće stranke sandžačkih Bošnjaka pobedile. Simpatizeri sve tri stranke su slavili, na različitim mestima, u različito vreme, neki tiše, neki glasnije. I niko se nije obazirao na tada još važeće epidemiološke mere protiv širenja virusa korona, što je “na naplatu” stiglo koju nedelju kasnije kad je Novi Pazar postao “srpski Bergamo” i žarište pandemije.

Najglasnije slavlje priredila je Sandžačka demokratska partija (SDP) čiji je osnivač bivši dugogodišnji ministar Rasim Ljajić, a predsednik Nihad Hasanović, zamenik gradonačelnika Novog Pazara. Slavili su, jer su u najvećem sandžačkom gradu Novom Pazaru zadržali višegodišnju vlast, a ko vlada Novim Pazarom vlada Sandžakom, tačnije sandžačkim Bošnjacima. Njihova lista “*Evropski Novi Pazar – Rasim Ljajić*”, uz manje koalicione partnere, osvojila je blizu 19.000 glasova i 21 odborničko mesto u Skupštini grada (od 47). Drugoplasirana *Stranka pravde i pomirenja* Muamera Zukorlića osvojila je nešto manje od 10.000 glasova i 11 odbornika, dok je Stranka demokratske akcije Sulejmana Ugljanina osvojila rekordno mali broj od devet odbornika i oko 8000 glasova. “Ovo je najčistija pobeda koju je iko ikad ostvario u Novom Pazaru. Nismo rekli niti jednu ružnu reč, niti jedan plakat pocepali nismo. O nama govore naši rezultati, imamo najbolje rezultate, najbolje ljude, članove, simpatizere”, rekao je Ljajić okupljenim simpatizerima.¹⁹

SDA je izgubila i apsolutnu većinu u svom bastionu, opštini Tutin, gde je vladala decenijama. Tutin je inače, poznat kao “najbošnjačkija opština”, jer Bošnjaci čine oko 95 odsto stanovnika. U Tutinu je SDA osvojila 18 mandata, Zukorlićeva

19 <https://dev.nedeljnik.rs/ljajic-ovo-je-najcisitija-pobeda-u-novom-pazaru-nismo-rekli-niti-jednu-ruznu-rec-niti-jedan-plakat-pocepali-nismo/>.

SPP 11, Grupa građana Bajro Gegić (bivši član i republički poslanik SDA koji je okupio nezadovoljne Ugljaninove pristalice) pet, Ljajićeva SDP dva i SNS jedno mesto. Kandidat SDA Salih Hot ipak je izabran za predsednika opštine Tutin, glasovima svoje stranke, SDP i SNS. SDA je slavila u Sjenici gde su osvojili najviše, 25 odsto glasova, SPP 21, a SDP je bila treća sa 17 odsto glasova. Bila je to Ugljaninova “Pirova pobjeda”, pošto je za predsednika opštine Sjenica izabran predstavnik SPP (Munib Mujagić), uz glasove SNS i Grupe građana.

Slavio je i Muamer Zukorlić i to u Novom Pazaru. Zukorlić, predsednik SPP i narodni poslanik izjavio je po objavljivanju rezultata da je ta partija odnela “uverljivu pobjedu nad SDA Sandžaka na parlamentarnim izborima”, a da je na lokalnim, u sandžačkim opštinama napravila uspeh u odnosu na prethodne izbore. On je kazao i da je SPP znatno uvećala broj glasova u odnosu na prošle parlamentarne izbore. “Od danas nema nikakve sumnje ko je stvarni, legalni, legitimni i uverljivi predstavnik bošnjačkog naroda u Skupštini Srbije”, smatrao je Zukorlić.²⁰

Istog dana, 21. juna, održani su i parlamentarni izbori koje je veći deo opozicije Srbije bojkotovao, ali ne i bošnjačke stranke. Vodeće su izašle u tri kolone. Iako je mesecima bio meta kritika i napada Vojislava Šešelja, lidera Srpske radikalne stranke i političkog učitelja predsednika Srbije i lidera SNS Aleksandra Vučića, na šta su “naprednjaci” vrlo blago reagovali, obe Ljajićeve stranke (SDP čiji je osnivač i faktički lider i Socijaldemokratska partija Srbije, čiji je predsednik) ponovo su se pojavile na listi SNS – Aleksandar Vučić. SDP je na Vučićevoj listi dobila dva poslanika. Lista SPP, pojačana makedonskom strankom osvojila je 32.000 glasova i četiri poslanika. SDA je samostalno izašla i osvojila oko 25.000 i tri poslanika. Nekoliko dana nakon izbora, Ugljanin je, zbog loših rezultata, smenio sekretara ove stranke Ahmedina Škrijelja, direktora Merfida Kamensčanina kao i Izvršni odbor stranke.

20 <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/19050/>.

IZ DVOUGLA U TROUGAO

Restoran "Kanjon"

Šta pokazuju rezultati prošlogodišnjeg izjašnjavanja sandžačkih Bošnjaka? Dugogodišnji “dvojac” bošnjačke političke scene Ugljanin-Ljajić, pretvorio se, pre nekoliko godina u trougao Ugljanin-Ljajić-Zukorlić, što su potvrdili junski izbori. Sve tri partije i lideri su dobili svoj deo kolača. Najmanji, vlast u Tutinu, očigledno je pripao Ugljaninu, jedinom kritičaru aktuelne vlasti u Beogradu. SDP sem Novog Pazara ima i nekoliko pozicija u republičkoj vlasti, na nivou državnih sekretara. Isti je slučaj i sa SPP koja takođe ima nekoliko državnih sekretara, kao i (nesigurnu) vlast u Sjenici.

Zanimljivo je da, iako su Novi Pazar, Tutin i Sjenica sredine sa ubedljivom bošnjačkom većinom, u vlasti ili učestvuje, ili na nju utiče Vučićev SNS. Pravda se to željom da se poštuje multietnički karakter ovih mesta, ali ima i politike. Zanimljivo je da je SNS presudno uticala na to da SDA, koju inače žestoko kritikuje, a čijeg lidera Ugljanina često prozivaju zbog nelojalnosti državi i krive za separatističke ideje, ipak ostane na vlasti u Tutinu. Izbor kadra SDA za predsednika opštine i opštinskog veća ne bi bilo moguće bez podrške lokalnog SNS.

Osim što su učvrstili vlast tri bošnjačka lidera i njihovih partija, junski izbori (2020) su pokazali da Bošnjaci većinski više ne glasaju za one stranke i političare koji im nude ambiciozne nacionalističke projekte, već se radije okreću onima koji im rešavaju svakodnevne probleme. Ratne zločine počinjene nad Bošnjacima u susednoj BiH, kao i one u Sandžaku (Sjeverin, Štrpci, Kukurovići...), pominju se tek povremeno, obično u vreme njihovih godišnjica.

SDA i njen lider ostali su na pozicijama zahteva za specijalni status i autonomiju Sandžaka, kao i rešavanje ustavnog položaja Bošnjaka. Ova stranka je, za razliku od Ljajićeve i Zukorlićeve koje su deo vladajuće koalicije Aleksandra Vučića, ne samo ostala opoziciona već i žestoko kritikuje odnos aktuelne vlasti prema Sandžaku i Bošnjacima. Ugljanin je čak govorio i o “fašističkoj državi”,²¹

21 <https://www.slobodnaevropa.org/a/bosnjak-ugljanin-saveti-nacionalnih-manjina-izbori-srbija/29583926.html>.

što je naišlo na zgražanje Beograda. Oštra Ugljaninova retorika, kao i pokušaj povezivanja pitanja sandžačkih Bošnjaka i kosovskih Albanaca, što zastupa SDA, izgleda da se većini Bošnjaka nije dopala. Zato su radije glasali za Ljajića i Zukorlića i njihove opcije koje im, vezama sa Beogradom i republičkom vlašću, mogu pomoći u rešavanju bar nekih lokalnih problema. Specijalni status i autonomija, izgleda, Bošnjake više ne zanima, ali su zato vrlo zainteresovani za putnu i ostalu infrastrukturu.

Decenijama je ideja sandžačke autonomije bila “mantra” koja je donosila glasove, prvenstveno SDA i Ugljaninu, koji je jedini i dalje dosledno zastupaju. Naravno, tokom kraćeg perioda učešća u Vladi Srbije, nisu se baš pretrzali pričom o autonomiji i statusu Bošnjaka. Ostala dva bošnjačka politička lidera, Ljajić i Zukorlić, odavno su napustili retoriku sandžačke autonomije. Mada je se Zukorlić ponekad setio, posebno kada je želeo da nervira komšijsku Crnu Goru, pominjanjem Sandžaka kao moderne evropske prekogranične regije, naravno, bez promene međudržavnih granica.

SDA Sandžaka je svečanom skupštinom stranke i usvajanjem Deklaracije SDA Sandžaka, u Novom Pazaru 29. jula 2018. godine,²² obeležila 28 godina postojanja i rada. Deklaracijom se ističe da su Bošnjaci autohton narod na prostoru Sandžaka i predstavljaju deo jedinstvenog bošnjačkog nacionalnog korpusa sa Bošnjacima u Bosni i Hercegovini i drugim državama nastalim na prostoru bivše SFRJ. Imaju pravo da uspostavljaju i razvijaju sve vrste odnosa i saradnje sa Bošnjacima Bosne i Hercegovine, koji ne mogu biti manjeg obima od specijalnih, paralelnih odnosa i saradnje srpskog naroda iz Bosne i Hercegovine sa svojim matičnim narodom u Srbiji, kao i status konstitutivnog naroda u Srbiji, a status Sandžaka mora biti u saglasnosti sa referendumom iz 1991. Autonomija, znači. Ostale dve stranke, SDP i SPP su te zahteve odbacile, kao nerealne i anahrone.

22 <https://sandzacke.rs/featured/sda-sandzaka-usvojila-politicku-deklaraciju-rijesiti-status-bosnjaka-i-status-sandzaka/>.

Specijalne veze sandžačkih Bošnjaka sa BiH isprazna je priča, za koju interes nisu pokazali ni Novi Pazar ni zvanično Sarajevo, čak ni kao odgovor na separatističke ideje Milorada Dodika i ostalih srpskih političara. Svesni su svi da se manji BiH entitet Republika Srpska i Sandžak ne mogu porediti, a uz to, za razliku od Srba s obe strane Drine, sandžački Bošnjaci sa svojom matičnom BiH nisu uspostavili čvršće političke veze. Razloga je puno, a čini se da vlasti u Sarajevu nisu zainteresovane za takvu vrstu povezivanja, što se donekle tumači i prilično negativnim imidžom koji Sandžaklije, koji su se iselili i žive u BiH imaju.

OSTALE SANDŽAČKE OPŠTINE

U većinski srpskim sandžačkim opštinama, Prijepolju, Priboju i Novoj Varoši, politička scena je prilično jednoobrazna. Izuzetak je Prijepolje, opština u kojoj je najpribližniji procenat Srba i Bošnjaka (50–50 posto). Nakon prekompozicije lokalne vlasti, trenutno (2021) Prijepoljem vladaju gotovo svi: koalicija SDP, SNS, SPP, DPS. U opoziciji je samo SDA sa jednim odbornikom. U Priboju i Novoj Varoši ubedljivu pobjedu izvojevala je koalicija okupljena oko SNS Aleksandra Vučića. S tim što je u Priboju, među Bošnjacima, najviše glasova odneo SDP – 7,71 odsto, slede SDA Sandžak – 5,76 i SPP sa 5,68 odsto. U Novoj Varoši procenat Bošnjaka je oko 10 odsto, ali bošnjačke stranke nisu učestvovala na lokalnim izborima.

DEKLARACIJA O STRATEŠKOM PARTNERSTVU

Od oko 120 političkih stranaka koliko ih zvanično ima u Registru političkih partija, 11 je bošnjačkih. Saradnja između njih je prilično retka, ali dve najstarije, SDA i SDP su 2016. potpisale Deklaraciju o strateškom partnerstvu i dogovorile koaliciju vlast u sve tri većinski bošnjačke sredine Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu. Na potpisivanje Deklaracije i pomirenje Ugljanina i Ljajića uticala je i zvanična Ankara, čiji je bivši ministar inostranih poslova Ahmet Davutoglu 2012. posredovao u pomirenju lidera SDA i SDP.²³

U Deklaraciji se navodi da ove dve partije podržavaju evropske i evroatlantske integracije Srbije, vladavinu prava, pravnu sigurnost i jednakost pred zakonom, tržišnu ekonomiju i konkurentnu privredu. “U isto vrijeme, stvoreni su uslovi da se u Sandžaku usaglasi nacionalna struktura u tužilaštvu, sudstvu, policiji i drugim državnim organima sa javnim ovlašćenjima sa nacionalnim sastavom u sandžačkim opštinama”, piše u saopštenju objavljenom po potpisivanju Deklaracije.²⁴ Usklađivanje nacionalne strukture zaposlenih u državnim organima, što je i zakonska obaveza Srbije i dalje predstavlja problem. Posebno u policiji.

Na raniji upit Radio Slobodne Evrope Policijskoj upravi (PU) Novi Pazar o etničkoj strukturi zaposlenih, odgovoreno je da ne vode takvu evidenciju, pošto zaposleni nisu dužni da se nacionalno i verski izjašnjavaju. Prema nezvaničnim podacima, u Novom Pazaru, gradu gde 80 odsto stanovništva čine Bošnjaci, u policiji je tek oko 30 odsto pripadnika ovog naroda. U pravosuđu je situacija znatno bolja: od 17 sudija Osnovnog suda u Novom Pazaru, Bošnjaka je osam. Još više

23 <https://www.sda.rs/vijesti/1902-sda-sandzaka-i-sdp-potpisale-deklaraciju-o-strateskom-partnerstvu.html>.

24 <https://sandzakhaber.net/ekskluzivno-tekst-deklaracije-koju-su-potpisale-sda-i-sdp/>.

od neravnopravne etničke strukture u državnim organima, Bošnjacima u Sandžaku smeta to što država koja se hvali silnim stranim investicijama do sada nijednu fabriku nije otvorila u većinski bošnjačkim sredinama.

U Poreskoj upravi je ove godine 10 radnika otišlo u penziju i na njihova mesta je primljeno 10 novih radnika srpske nacionalnosti, nijedan Bošnjak.²⁵

25 Sagovornici Helsinškog odbora, novembar 2021.

PANDEMIJA U SANDŽAKU

I inače teške okolnosti dodatno su pogoršane i pandemijom korona virusa. Sandžak je bio jedno od žarišta pandemije tokom leta 2020. Ogroman broj građana je bio zaražen, a mnogi su i umrli. Izveštavanje o broju zaraženih korona virusom u Novom Pazaru uznemirilo je građane, jer su se brojke koje je davao direktor Opšte bolnice Novi Pazar Meho Mahmutović razlikovale od realnog stanja. Mnogi teži pacijenti su odvoženi u bolnice u Kragujevcu ili Beogradu.²⁶

Poseta premijerke Ane Brnabić i ministra zdravlja Zlatibora Lončara bolnici u Novom Pazaru radi uručivanja dodatne medicinske opreme, dočekana je s nezadovoljnim građanima, pre svega simpatizerima SDA. Oni su tom prilikom konstatovali da je situacija pod kontrolom. Premijerka je optužila pristalice Sulejmana Ugljanina da su politički aktivisti koji su iskoristili priliku za politizaciju situacije i da su zviždanjem delegaciji iz Beograda pokazali nepoštovanje i prema medicinskim radnicima. Lončar je negirao brojke koje su se pojavile na društvenim mrežama i istakao da je u Novom Pazaru od korona virusa preminulo samo 28 pacijenata, kao i da ima dovoljno medicinske opreme.²⁷

Oglasio se i predsednik Aleksandar Vučić koji je naveo da je situacija u Beogradu deset puta teža nego u Novom Pazaru, ali da je situacija u Novom Pazaru pogodna za politizaciju, jer tu živi veliki broj Bošnjaka.²⁸

Na predsednikove optužbe da su Bošnjaci krivi za eskalaciju korona virusa, kao i da se tokom verskog praznika Bajrama zarazio veliki broj ljudi, usledio je odgovor dr Rešada ef. Plojovića koji je istakao da je IZ i pre proglašenja vanredne

26 Sandžak Danas, 26. jun 2020. "Bolnica puna novozaraženih".

27 Kurir, 1. jul 2020. "Suljina bruka, Brnabićeva donela pomoć u Novi Pazar, Ugljaninovu ljudi napali državni vrh!"

28 Politika, 2. jul 2020. "Predsednik Srbije o politizaciji situacije u Novom Pazaru".

situacije u državi i uvođenja policijskog časa, donela niz mera kojima se štiti zdravlje vernika, te je zato apsurdno da se džamije optužuju kao razlog za širenje zaraze. On je naveo da takva osuda predstavlja bežanje od sopstvene odgovornosti i istakao da je eskalacija korona virusa u Novom Pazaru neposredno krenula nakon izbora, a za to odgovornost nikako ne može snositi IZ, jer ona nije učestvovala na izborima. Efendija Plojović je poručio predsedniku da je žalosno što ne poznaje osnovne običaje svojih “prijatelja muslimana” kojima je Bajram najveći praznik. I da odgovornost za situaciju sa korona virusom mora tražiti na drugoj adresi.²⁹

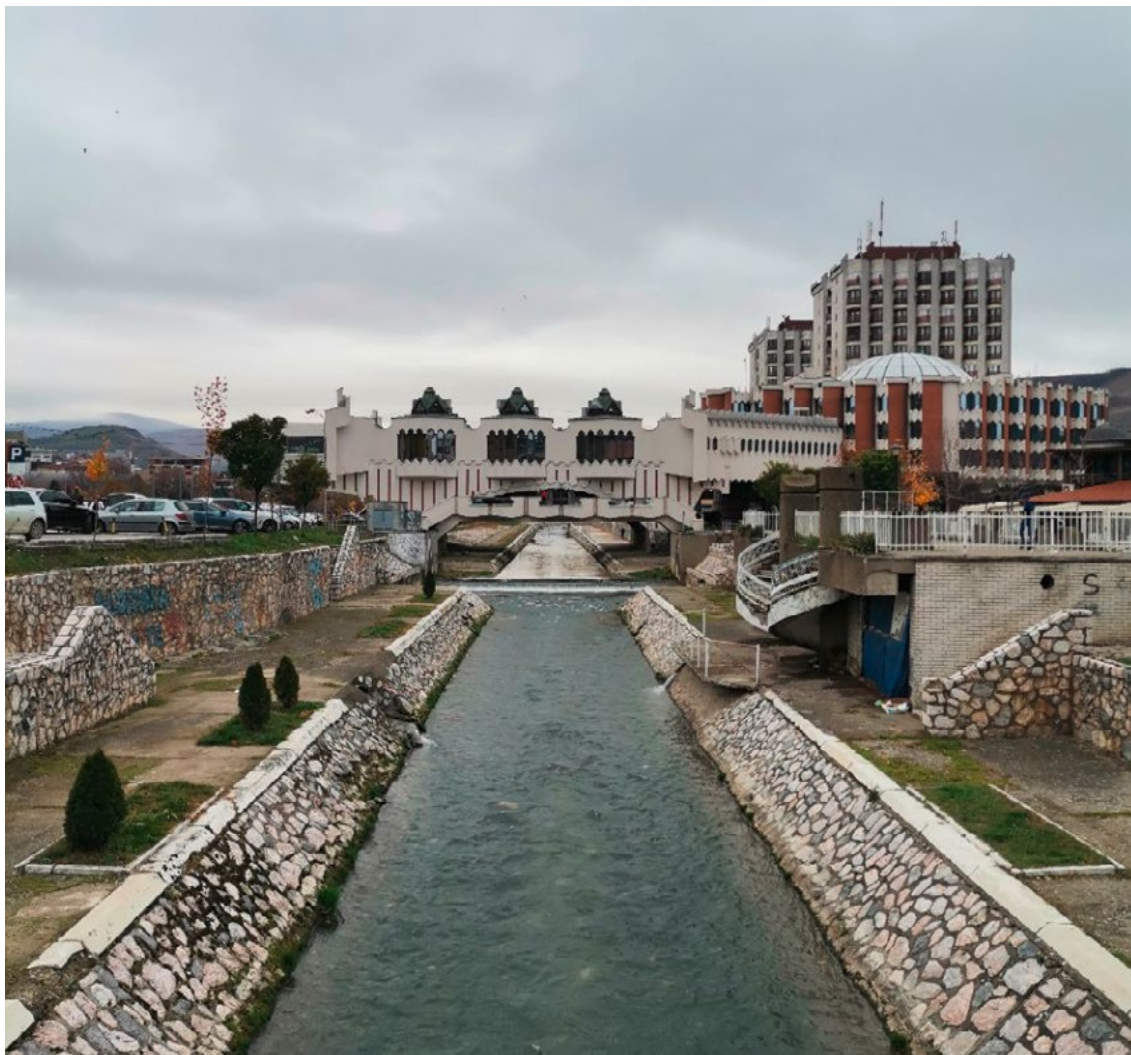
U Novom Pazaru su održani protesti zbog stanja u Opštoj bolnici. Građanima su se pridružili i lekari koji su potpisali peticiju za smenu v.d. direktora Meha Mahmutovića zbog neadekvatnog postupanja u zaštiti građana od korona virusa. Peticiju za smenu Mahmutovića potpisalo je 37 od 108 specijalista zaposlenih u Opštoj bolnici. Ovu peticiju lekari su poslali na tri adrese: predsedniku Republike Srbije Aleksandru Vučiću, premijerki Ani Brnabić i ministru zdravlja Zlatiboru Lončaru. Potpisnici su jasno naglasili da iza njihovog zahteva ne stoji nikakav politički interes ili partija, već da je njihov motiv vraćanje časti i ugleda “belim mantilima”.³⁰

Nakon jako loše situacije sa kovidom, bolnica u Novom Pazaru je dobila 40 specijalizanata i oko 400 novih radnika je zaposleno i to većinom Bošnjaka. Završen je i projekat izgradnje Kliničkog centra u Novom Pazaru. Zavod za javno zdravlje bio je u Kraljevu, sada je u Novom Pazaru koji sada u tom pogledu veći regionalni centar od Kraljeva.

29 Danas, 10. jul 2020. “Sramota je, Vučiću”.

30 Danas, 14. avgust 2020. “Traže se smene i odgovornost”.

OPŠTI UTISAK O STANJU U SANDŽAKU

Centar Novog Pazara

Većina sagovornika Helsinškog odbora ističe da je pojačana marginalizacija i sveopšta kontrola svih subjekata Sandžaka, kao i da se ima utisak da je region izgubio svaku važnost. Sandžak je sve siromašniji, a mladi ljudi, oni najsposobniji, odlaze jer za njih nema mesta. Politika aktuelnog režima je veoma vešta u kontroli, pre svega glavnih aktera. Došlo je do fragmentacije tri centra moći, što je oslabilo kapacitete otpora politici nivelisanja Beograda.

Ispod prividnog mira kriju se dvostruki procesi, implozije kapaciteta, ali i moguće eksplozije nagomilanog nezadovoljstva. Budući da su građanske koncepcije političkim subjektima u potpunosti elimisane, nestao je okvir relaksacije ovih pitanja i procesa. Najveći problem, kako se ističe, je pad intelektualne i kritičke dimenzije bez koje su društva i zajednice osuđene na sušenje i odumiranje. Sagovornici Helsinškog odbora isticali su da stanje “nikada nije bilo gore” i da više ništa ne očekuju od Beograda, s obzirom da je izneverio sva njihova očekivanja.³¹ Sandžački Bošnjaci su sve udaljeniji i getoiziraniji i postaje im sve manje važno šta kaže i šta radi Beograd. Građani su počeli da se distanciraju i samoorganizuju, dok političari idu linijom manjeg otpora.³²

Politika Beograda prema Sandžaku se zasniva na kontinuiranim podelama, kao i kontroli, jer je Sandžak područje kontrolisanih tenzija. Jedan od indikativnih primera odnosa Beograda prema Sandžaku su putokazi na glavnim saobraćajnicama kod Kraljeva: devedesetih godina nigde nije bilo putokaza koji upućuju na Novi Pazar, što je tokom izgradnje autoputa “Miloš Veliki” promenjeno, ali ubrzo i vraćeno na pređašnje stanje, pa su ponovo umesto onih koji upućuju na Novi Pazar stavljeni putokazi koji usmeravaju na obližnje, ali mnogo manje mesto, Rašku. Slično tome, godine 2007, izrađena je mapa kulturno-istorijskih spomenika

31 Intervjui Helsinškog odbora, novembar 2021.

32 Ibid.

u Srbiji na kojoj nema Petrove crkve i manastira Sopoćani, samo da bi se izbeglo spominjanje Novog Pazara.³³

Rukometni klub Novi Pazar istupio je iz Arkus lige Srbije zbog dešavanja na utakmici protiv Crvene zvezde u Beogradu (10. oktobar 2021) kada su domaćini na nacionalnoj i verskoj osnovi vređali rukometaše iz Novog Pazara. Na tribini navijača Crvene zvezde tada je bio istaknut uvredljiv transparent, a navijači su skandirali Ratku Mladiću, uzvikivali “poturice” i pevali šovinističke pesme.³⁴ Odluka o istupanju iz lige doneta je jednoglasno. Rukometni klub Novi Pazar je delovao preventivno, pa je nakon upozorenja policije da su neredi mogući na utakmici, pisao klubu Crvena zvezda i Rkometnom savezu, tražeći dodatnu bezbednost: međutim, niko nije odgovorio na te zahteve.

Na utakmicama u Novom Pazaru su se, takođe, pojavljivali transparenti sa nacionalističkim i šovinističkim natpisima, ali su uvek bili odgovor na provokaciju. Na primer, kada su na jednoj od utakmica navijači Rada otvorili transparent “Reši rebus: nož, žica, Srebrenica”, na sledećoj utakmici su navijači Novog Pazara otvorili transparent “Rešen rebus: Žuta kuća”. U trenutku incidentne situacije na utakmici u Beogradu, u timu Novog Pazara bilo je i igrača srpske nacionalnosti, koji su nakon utakmice izjavili da ih je bilo sramota. U tim pesmama koje su navijači sve vreme pevali se, pored Bošnjaka vređaju i Turci.³⁵

Na taj događaj reagovalo je i Ministarstvo spoljnih poslova Turske, u čijem se saopštenju navodi da je “reč o rasističkim sloganima i plakatima sa likom ratnih zločinaca koje su isticali navijači Crvene zvezde. Ti slogani vređaju ne samo našu bošnjačku braću i sestre, već i sećanje na našu zajedničku istoriju sa ovim regionom. Smatramo da bi sport trebalo da bude instrument za učvršćivanje mira i

33 Ibid.

34 <https://www.slobodnaevropa.org/a/rukomet-turska-novi-pazar/31510977.html>.

35 Intervju Helsinškog odbora.

prijateljstva među zajednicama i verujemo da će odgovorni za taj incident biti što pre kažnjeni”.³⁶

Ovaj incident je uznemirio Bošnjake u Sandžaku, jer je srpski nacionalizam poslednjih godina eksplodirao i podseća ih na atmosferu devedesetih. Zbog incidenta u Beogradu ministri Vanja Udovičić i Tomislav Momirović su posetili Novi Pazar da bi odali priznanje sportistima i sportiskinjama koji su osvojili zlatne medalje u proteklom periodu, ali su ustvari, došli da “relaksiraju” situaciju sa Rukometnim klubom Novi Pazar. Oni se, međutim, ni u jednom trenutku nisu javno ogradili od navijača Crvene zvezde. Niko od navijača nije uhapšen, niti je pokrenut postupak. Crvena zvezda je kažnjena s 20.000 dinara i to zbog ubacivanja papirića na teren, a ne zbog incidenta zbog koga je novopazarski klub izašao iz lige. Da su u pitanju bilo čiji drugi navijači, država bi našla rešenje, međutim za navijače Crvene zvezde i Partizana, država ih nema.³⁷

Drugi incident koji se nedavno desio odnosi se na Adelu Melajac Karahmetović, učiteljicu OŠ “Rifat Burdžović Tršo” u Novom Pazaru, koja je 1. septembra pustila đacima bošnjačku himnu “Ja sin sam tvoj”. Učiteljica je na prvom času kod prvaka pustila himnu “Bože pravde”, a onda je na drugom času pustila bošnjačku himnu, kao deo programa koji se praktikuje svake godine za doček prvaka. Zbog korone nije bilo velikog skupa, te je ona to uradila samo sa svojim razredom. Učiteljica je saslušana u Policijskoj upravi Novi Pazar, a pred zgradom su se okupili građani u znak protesta. Enis Imamović, poslanik SDA Sandžaka, je istakao da je “himna Bošnjaka koju je ona puštala svojim učenicima deo nastavnog programa na bosanskom jeziku i deo unapređenja tog bošnjačkog identiteta, koji se želi postići kroz obrazovanje. Od policije i tužilaštva smo dobili objašnjenje da je

36 <https://www.slobodnaevropa.org/a/rukomet-turska-novi-pazar/31510977.html> .

37 Intervju Helsinškog odbora.

pokrenut postupak na osnovu snimka koji se pojavio na društvenim mrežama. A, na njemu se vidi učiteljica koja radi svoj posao u skladu sa Ustavom i zakonima”.³⁸

Murali Ratka Mladića po Srbiji i njegovo veličanje posebno su uznemirili Bošnjake u Sandžaku. U Skupštini Srbije su nakon protesta oređenog broja građana sa zahtevom da se ukloni mural Ratka Mladića postavljen u samom centru grada, kao i reakcije desničarskih grupa protiv toga, neki poslanici postavili pitanje o ratnim zločinima i glorifikovanju ratnih zločinaca. Poslanik SDA Sandžaka Enis Imamović je pitao šta rade tužiocci dok se u Srbiji pod zaštitom policije slavi genocid, veličaju ratni zločinci i širi verska i nacionalna mržnja, te da li će se reagovati na rastući fašizam koji je po zakonu zabranjen i pozvao ih da odgovore “da li je za njih Ratko Mladić zločinac ili heroj”³⁹.

Prema rečima profesora Fakulteta za islamske studije Hajrudina Balića, Sandžak je regija gde većinsko stanovništvo čine Bošnjaci–muslimani, ali oni već vekovima žive u slozi i dobrim međunacionalnim i međuverskim odnosima sa ostalim narodima i konfesijama. Međutim, kako ističe, nasilni ekstremizam je evidentan u Sandžaku u mnogim obicima. Najzapaženiji je u obliku ekstremističkih organizacija koje propagiraju islamofobiju, ksenofobiju i rasizam. Reč je o organizacijama koje okupljaju desničare i ekstremiste iz reda srpskog naroda. U Sandžaku deluju i navijačke grupe koje često imaju ekstremističke nastupe i izlive nasilja.⁴⁰

Sagovornici Helsinškog odbora smatraju da Srpska napredna stranka verovatno više nikada neće moći da dobije glas od nekog Bošnjaka, nakon svih ovih

38 <https://www.nedeljnik.rs/imamovic-odgovorio-vulinu-himna-ja-sin-sam-tvoj-je-deo-skolskog-programa/>.

39 Danas online, 16. Novembar 2021, <https://www.danas.rs/vesti/politika/imamovic-danas-je-opasno-bit-bosnjak-u-srbiji-ministar-organizator-huligana/>.

40 <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/nacionalizam-kao-najopasniji-ekstremizam/>.

poruka koje su im poslate, a naročito zbog ponašanja Milorada Dodika, ministra unutrašnjih poslova Aleksandra Vulina, navijača, te zaštite murala Ratka Mladića. Rasim Ljajić je sigurno zbog toga u problemu. Ili će doći do smanjenja izlaznosti na izbore, ili će ljudi da poništavaju svoje glasačke listiće. Takođe navode da niko od opozicije nikada nije došao u Novi Pazar, niti je sa njima razgovarao, osim svojevremeno Saša Janković, koji je na kraju i sam završio sa Aleksandrom Vučićem.⁴¹

Incident na rukometnoj utakmici Novi Pazar – Crvena zvezda, kao i oni s muralima Ratka Mladića po Beogradu, mnogi, posebno predstavnici opozicije, tumače kao deo predizborne kampanje za izbore u aprilu 2022. Međutim, eksplozija srpskog nacionalizma ima dublje značenje, a utemeljena je u brojnim zvaničnim dokumentima Vlade. Reč je pre svega o Strategiji odnosa matice sa Srbima u dijaspori (2011), Povelji srpskog kulturnog prostora koju su potpisali ministri obrazovanja Republike Srbije i Republike Srpske (2019), zatim Zakon o ćirilici (2021), te Strategija kulture Republike Srbije 2021–2029 (2020). Procena je Beograda da je aktuelni međunarodni kontekst istorijska šansa za realizaciju projekta “srpski svet” koji pretpostavlja etničku državu. U tom svetlu treba sagledavati i ponašanje Beograda prema Bošnjacima. Eskalacija srpskog nacionalizma okreće Bošnjake od Beograda, raste njihovo nepoverenje i strah. U takvoj akmosferi koja suviše dugo traje, Bošnjačko nacionalno vijeće i Islamska zajednica dobijaju na važnosti kao identitetski stubovi.

Odlazak Muamera Zukorlića sigurno će uticati, kako ističu sagovornici Helsinškog odbora, na političku scenu u Sandžaku. Već se mogu naslutiti određeni potezi kao što je, na primer, najava SDP da će direktno učestvovati na izborima za BNV. Očigledno, SDP vidi šansu da ponovo zauzme monopolsku poziciju na političkoj sceni Sandžaka. Stranka pravde i pomirenja mora rešavati unutrašnje probleme, čime se otvara prostor za druge dve partije.⁴²

41 Intervju Helsinškog odbora.

42 Intervju Helsinškog odbora.

Partije Ljajića i Ugljanina već koriste novonastalu situaciju. Činjenica da SDA nije prisustvovala dženazi Muamera Zukorlića pod izgovorm da je “klanjanje dženaze namaza kao i svakog drugog namaza lična odluka svakog pojedinca, te da je to njihov poznati stav i praksa”, svedoči da je na vidiku politička borba za nove pozicije. Svim novoizabranim članovima organa u ograncima i novim članovima SDA Sandžaka je saopšteno da je SDA Sandžaka opoziciona parlamentarna stranka koja predstavlja i štiti interese građana Sandžaka i bošnjačkog naroda u Srbiji. S obzirom da je SPP, član vladajuće Vučićeve velikosrpske koalicije koja negira genocid nad Bošnjacima i veliča ratne zločince, SDA Sandžaka nije uputila delegaciju na dženazu niti je ovlasila bilo koga da se u ime SDA Sandžaka tamo pojavi.⁴³

Sagovornici Helsinškog odbora isticali su i mnoge druge detalje koji svedoče o tome da taj region nikog ne interesuje. Tako Novi Pazar ne postoji čak ni na mapi vremenske prognoze Radio televizije Srbije.

43 https://independsonline.rs/2021/11/sda-niko-u-ime-nase-stranke-nije-isao-na-dzenazu-zukorlicu/?feed_id=22243&_unique_id=618e7c71028ee&fbclid=IwAR3XaEfqsdImTOJG8Bx27K3_chhZgSWqEAckCLsTK7ERqZE--h3RA8Yw43o.

KONSTITUISANJE BOŠNJAČKOG IDENTITETA

Proces nacionalnog konstituisanja Bošnjaka trajao je veoma dugo – od Osman-skog carstva do Berlinskog kongresa (1878), potom od Berlinskog kongresa do kraja Prvog svetskog rata, pa tokom perioda Kraljevine Jugoslavije i trajanja SFRJ, i konačno, do postkomunističkog doba.

Nakon raspada Jugoslavije, kao i raspada vrednosnog sistema, u vakuumu koji je nastao isticanje verske pripadnosti, njeno uvažavanje kako glavnog elementa identiteta, postalo je rasprostranjenije nego pre 50 godina. Naime, religija postaje duhovno i identitetsko utočište za sve narode na postjugoslovenskom prostoru. Međutim, raspad Jugoslavije je mnoge narode, uključujući i Bošnjake, od naroda pretvorio u manjine. Bošnjaci u suštini ne prihvataju manjinski status i pozivaju se na svoj status naroda koji su ranije imali. Kao i Hrvati, Bošnjaci postaju manjina donošenjem Zakona o manjinama (2003).

Traumatično iskustvo Bošnjaka iz devedesetih, stalni pokušaji asimilacije i svodenje Bošnjaka na versku zajednicu, te teritorijalna podela bošnjačkih opština na dva okruga, otežava konsolidaciju bošnjačke manjine i stabilizaciju njene infrastrukture. Bošnjačko nacionalno vijeće je 2003. usvojilo Deklaraciju o položaju sandžačkih Bošnjaka u Republici Srbiji, kojom se traži ispunjenje definisanih standarda u oblasti unapređenja manjinskih prava. Traži se adekvatna zastupljenost Bošnjaka u republičkim institucijama (pravosuđe, policija i druge) srazmerno njihovom procentu u stanovništvu. Takođe se zahteva da šest sandžačkih opština (Priboj, Prijepolje, Nova Varoš, Sjenica, Tutin i Novi Pazar) gde u značajnom broju žive Bošnjaci, budu u sastavu jednog regiona i sačinjavaju jednu oblast.

BOŠNJAČKO NACIONALNO VIJEĆE

Bošnjačko nacionalno vijeće, kao institucija nacionalnog saveta Bošnjaka, je najznačajnija institucija Bošnjaka, preko koje kao nacionalna manjina ostvaruju prava na samoupravu u oblastima kulture, obrazovanja, obaveštavanja i upotrebe jezika i pisma. Saveti su ustanovljeni donošenjem Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, 2009. godine.

Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka (MNV Sandžaka) formirano je 11. maja 1991. godine, a 1993. godine je preimenovano u Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka (BNV Sandžaka), a 2010. menja ime u Bošnjačko nacionalno vijeće (BNV). BNVS je organizovalo referendum kojim je tražena politička i teritorijalna autonomija. To je u najvećoj meri i ostala glavna tema ove organizacije. Konstituisanje BNV bio je i povod za sukobe oko političke kontrole nad BNV, u koje su se uključili i Beograd, Islamska zajednica u Srbiji, Mešihat Sandžaka i Islamska zajednica Srbije, koja je dobila i podršku vlasti. Naknadno je 11. maj proglašen Danom bošnjačke nacionalne zastave.

Na izborima 2014. godine, SDA je ostvarila kontrolu nad BNV. Međutim, na izborima 2016, SDA je izgubila monopol u BNV, što je značajno uticalo i na njene aktivnosti.

Službena upotreba bosanskog jezika je delimično zaživela u Novom Pazaru, Tutinu i Sjenici. Lokalne samouprave u ovim opštinama, u okviru svojih službi koriste bosanski jezik i latinično pismo sa izuzetkom opština Prijepolje (koja je usvojila naziv jezika bošnjačko-bosanski, ali se još uvek ne koristi u aktima lokalne samouprave) i Priboj (gde nema ni govora o uvođenju bosanskog jezika). Istakli su da se nastava na bosanskom jeziku sprovodi u 39 vaspitno-obrazovnih ustanova u sandžačkim opštinama i da je njome obuhvaćeno 16.500 đaka.⁴⁴

44 Sandžak Danas, 2. april 2021. "Više đaka se obrazuje na maternjem".

Bošnjački nacionalni savet, kao i ostali saveti, je politizovan i nije uspeo da reši probleme koji se tiču identiteta Bošnjaka. Bosanski jezik je uveden u škole, ali nisu obavljene adekvatne pripreme, pre svega kadrovske. Međutim, nije bolja situacija ni kada je reč o udžbenicima. Zbog toga roditelji radije upisuju decu u srpska odeljenja.

Predstavnici BNV ističu nezadovoljstvo Zakonom o manjinama, jer generalizuje manjine i ne uvažava specifičnosti bošnjačke manjine. Takođe, ističu da je diskriminacija konstanta. Žale se i na to da Beograd ne priznaje bosanski jezik a potencira bošnjački, te da time Srbija krši Evropsku povelju o maternjim jezicima. Takođe su nezadovoljni Akcionim planom za ostvarivanje prava nacionalnih manjina, jer nije unapredio pitanja manjina, a od dolaska SNS na vlast situacija se naglo pogoršala. BNV je priložilo 400 predloga za Akcioni plan koji nisu razmotreni, niti su ikada dobili odgovor. Tvrdi se da su remetilački faktor, dok oko 30.000 mladih, koliko ih ima u Novom Pazaru, nema perspektivu, a Srbija osvaja zlatne medalje zahvaljujući bošnjačkim reprezentativcima.⁴⁵

BNV se takođe žali da ih Beograd tretira isključivo kao versku skupinu, negirajući njihov nacionalni identitet. Zastupaju stav da, ako već ne mogu dobiti autonomiju da bi status regiona bio zadovoljavajući, ma da, kako ističu, član 182. Ustava Republike Srbije jasno govori o osnivanju novih autonomija. Ističu da Beograd uvek primenjuje duple aršine. Tako se smatra legitimnim da Srbija traži Asocijaciju srpskih opština na Kosovu, dok bi se takav zahtev Bošnjaka smatrao remetilačkim.⁴⁶

Posebno ističu da nadležne institucije ne vode računa o bošnjačkom kulturnom nasleđu. BNV je podnosilo brojne zahteve inspekciji, posebno kada se nelegalno rušilo i renoviralo. Nikada nisu dobijali odgovore na svoje pritužbe. Strategiju kulture Republike Srbije za period 2021–2029 smatraju manjkavom, kao

45 Intervjui Helsinškog odbora sa predstavnicima BNV.

46 Ibid.

i Akcioni plan. Žalili su se i na to da se nedovoljno ili nikako ne koriste značajna bošnjačka imena za razne institucije. Naveli su primer da u Prijepolju, gde je nacionalna struktura 50:50, od osam osnovnih škola nijedna ne nosi naziv po nekom znamenitom Bošnjaku.⁴⁷

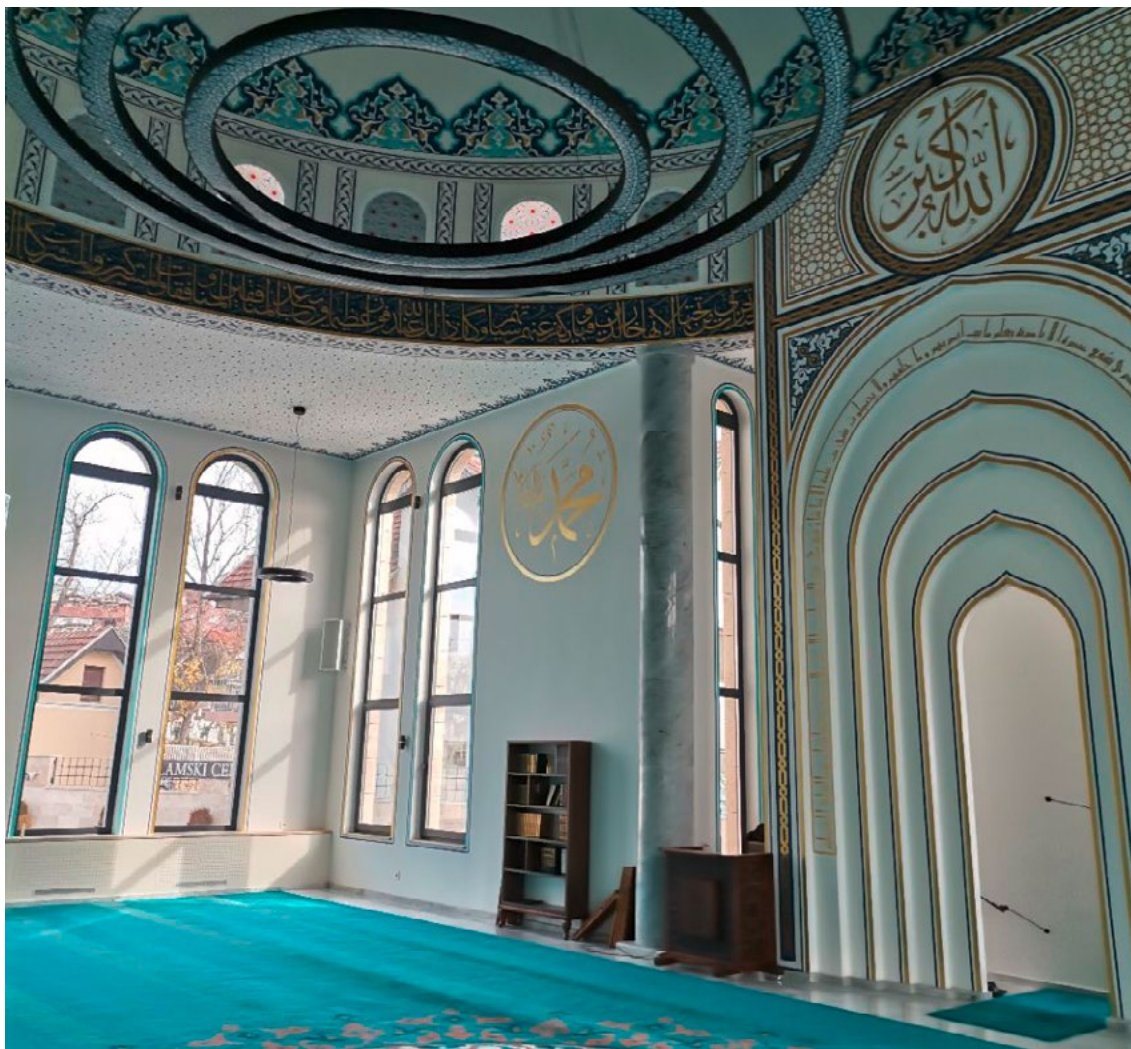
Međunarodna zajednica više nije toliko prisutna kao nekada; BNV saraduje sa OEBS, koja ima svoju kancelariju u Novom Pazaru.

Međutim, sagovornici Helsinškog odbora sa druge strane, ističu da je BNV u potpunosti pod monopolom jedne političke partije. Posebno kritikuju činjenicu da nije priređena lektira za izvođenje nastave na bosanskom jeziku. Navode da je BNV vrlo važna institucija, ali u potpunosti iskarikirana, jer se bavi svim ostalim osim identitetom. Većnici Matice Bošnjaka ističu da su ranije aktivno učestvovali u radu BNV, ali da je ono sada potpuno zatvoreno za bilo kakvu saradnju sa spoljnim akterima, uključujući stručnjake za razne oblasti. Na primer, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru (IUNP) nikada nije dobilo poziv od BNV za bilo kakvu saradnju u oblasti razvoja bosanskog jezika, iako Internacionalni univerzitet ima veoma kvalitetnu katedru za bosanski jezik.⁴⁸

47 Ibid.

48 Intervju Helsinškog odbora.

ISLAMSKA ZAJEDNICA I FAKULTET ZA ISLAMSKE STUDIJE

Islamski centar Gazilar

Fakultet za islamske studije u Novom Pazaru zauzima posebno i istaknuto mesto u obrazovnom sistemu Islamske zajednice u Srbiji. Fakultet je 2016. godine primljen u punopravno članstvo Unije islamskih univerziteta sveta koja deluje pod pokroviteljstvom Islamske organizacije za obrazovanje, nauku i kulturu, organizacije koju je osnovala Organizacija islamske konferencije, što je omogućilo toj instituciji intenzivne kontakte sa gotovo svim renomiranim islamskim univerzitetima u svetu⁴⁹.

Pored nacionalnog saveta, odnosno BNV, islamska zajednica je u suštini, jedina bošnjačka institucija. U Srbiji deluju dve islamske zajednice: Islamska zajednica u Srbiji i Islamska zajednica Srbije. Mešihat Islamske zajednice u Srbiji je zadržao svoj status i ustrojstvo kakav je bio u SFRJ, sa centralom, Rijasetom u Sarajevu. Politizacija islamske zajednice i njenog vođstva dolazi uz podršku vlasti u Beogradu (Vojislava Kuštunice), što dovodi do otvorenog mešanja u unutrašnje odnose u islamskoj zajednici, ali i njenog cepanja.

Islamska zajednica u Sandžaku je niz decenija bila politički pasivna, a njenom političkom aktiviranju i obnovi uticaja doprineo je raspad socijalističkih vrednosti i obnova religioznosti u svim republikama u SFRJ (pokazalo se i u drugim regionima sveta). Kako je na Balkanu religija istovetna sa etničkom pripadnošću, radikalizacija po tom osnovu bila je svojstvena svim zajednicama na Balkanu. Najradikalnija je svakako, bila srpska, ne samo zbog konstrukcije novih identiteta, već i pripreme za redefinisanje Jugoslavije po srpskoj zamisli, što se završilo u njenom brutalnom raspadu.

Potreba za jačanjem identiteta je i razumljiv odgovor na dugogodišnju diskriminaciju i "nevidljivost", kao i policijski teror, otmice i likvidacije tokom rata u Bosni. Islamska zajednica je ključna identitetska matrica za bošnjačku zajednicu u odsustvu drugih institucija. Zbog toga je i bila na udaru Beograda i beogradskih "službi", sa ciljem da se temeljno destabilizuje. To je dovelo do cepanja islamske

49 Intervju Helsinškog odbora.

zajednice i podizanje tenzije unutar bošnjačke zajednice, što može, ako bude potrebno, da se brzo pretvori u kriznu tačku.

Mevlud Dudić, bliski Zukorlićev saradnik, formalno je početkom 2014. godine od njega preuzeo funkciju predsjednika Mešihata Islamske zajednice u Srbiji. Među vjernicima uživa određen ugled, ima organizacione sposobnosti i važi za Zukorlićevog sledbenika. Međutim, prerani odlazak Muamera Zukorlića već je otvorio pitanje, kako naslednika u partiji (za sada je za vd imenovan njegov sin koji ima 22 godine), tako i odnosa dveju islamskih zajednica.⁵⁰

Nekoliko pokušaja izmirenja i objedinjavanja paralelnih verskih islamskih zajednica u Srbiji nisu urodili plodom, čak ni u slučaju direktnog posredovanja Turske i Srbije. Turski Dijanet, vrhovni vjerski autoritet koji priznaje Rijaset Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, predlagao je opšte izbore unutar IZuS, što je tadašnji muftija Zukorlić kategorički odbio. Odlazak Zukorlića i eventualno slabljenje Dudića, otvara prostor da se ponovo otvori pitanje ujedinjenja dve zajednice.

Sagovornici Helsinškog odbora smatraju da je moguće obnavljanje starih antagonizama oko uspostavljenih podela.

Sagovornici u Islamskoj zajednici Srbije (IZS) izrazili su zabrinutost zbog uznemiravajućih dešavanja u regionu koji među Bošnjake unose strah. Navode da kriza traje od devedesetih, te da incidenti koji se dnevno dešavaju nisu slučajni.⁵¹

Ističu da je IZS apolitična i da se dosta bavi humanitarnim radom, ali ne zato što im je to osnovna delatnost, već zato što postoji velika potreba, jer siromaštvo u porastu. Verska prava im nisu mnogo ugrožena, regularno drže veronauku u školama. Postoje mnogi izazovi – ideološke podele, ekonomska kriza, ekstremne struje i želja im je da dođe do pomirenja, jer nisu našli sagovornika u drugoj IZ.⁵²

50 <https://sandzacke.rs/stav/previranja-na-vidiku-sandzak-nakon-muamera-zukorlica/>.

51 Intervju Helsinškog odbora.

52 Ibid.

Pored Dijaneta, i gulenisti su u više navrata probali da budu posrednici u dijalogu sa Muamerom Zukorlićem, ali je on od početka bio isključiv i nije želeo da razgovara. Uticaj gulenista u Srbiji je neznatan.⁵³

Vehabijska ideologija je bila dosta zastupljena, ali to više nije slučaj. Bilo je 5–6 selafističkih grupa, koje su pod prismotrom policije. Pripadnici tih grupa ne dolaze u džamije, oni imaju svoje tekije. Ranije bi ih uzimali pod zakup, međutim, kako su istakli, jedna grupa zida svoj objekat, što baš i nije ohrabrujuće.⁵⁴

Smatraju da nijedna politička opcija nije sposobna da zastupa interese Bošnjaka. Stvorila se atmosfera, kako bi Bošnjaci trebalo međusobno da se poubijaju oko rešavanja pitanja vakufske imovine. Trebalo bi da se utvrdi koja od dve postojeće islamske zajednice ima istorijski kontinuitet. Obe islamske zajednice su registrovane, ali nije precizirano koja legitimno polaže pravo na povrat vakufske imovine.⁵⁵ Bez rešenja statusa islamske zajednice ne može biti rešeno ni pitanje vakufske imovine.

Islamska zajednica Srbije ima veoma dobru saradnju sa Dijanetom iz Turske, oni se bore protiv ekstremizma i radikalizma. Dobru saradnju imaju i sa TIKa koja je renovirala Sultan Valida džamija u Sjenici, kao i Bajrakli džamiju, organizovala je brojne seminare. Erdogana doživljavaju kao velikog lidera, ali navode i da Balkan nije tačka interesovanja samo Turske. Smatraju da je islam koji Turska nudi “isproban”, te da nije imao negativne uticaje zbog čega tamo gde je takvo shvatanje islama prisutno, nema mesta radikalizmu.⁵⁶ Institucionalno sa Sarajevom nemaju dodirnih tačaka, za njih je više vezana druga IZ, Islamska zajednica u Srbiji.⁵⁷

53 Idim.

54 Ibid.

55 Ibid.

56 Ibid.

57 Ibid.

INTERNACIONALNI UNIVERZITET U NOVOM PAZARU

Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru projekat je koji je nastao na Zukorlićevoj “specifičnoj težini” i političkom uticaju, koji počinje od vremena vlade Zorana Đinđića pa sve do sada.

Ministar prosvete u Đinđićevoj vladi lično je 2002. godine donio u Novi Pazar dozvolu za rad fakulteta. Zukorlić ga je veoma brzo promovisao u Univerzitet, što Komisija za akreditaciju visokoškolskih ustanova Srbije nikada nije ozvaničila. Univerzitet je nastavio da radi, a i dalje postoji jedino na osnovu Uredbe Vlade Srbije, proizašle iz političke nagodbe Vučića i Zukorlića o podršci u državnom parlamentu.⁵⁸

Budućnost Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru zavisice od sposobnosti prevazilaženja haotične situacije, nastale iznenadnim gubitkom osnivača, i od odnosa političkih snaga u budućnosti.

Pored Internacionalnog univerziteta postoji i tzv. Državni univerzitet koji je osnovan 2006. godine (sadrži Filozofski fakultet, Pravno-ekonomski fakultet i Fakultet tehničkih nauka). Ima i više centara kao što su Centar za obezbeđenje kvaliteta, Račinski centar, Naučnoistraživački centar i Regionalni centar za energetske efikasnost.

58 <https://sandzacke.rs/stav/previranja-na-vidiku-sandzak-nakon-muamera-zukorlica/>.

MATICA BOŠNJAKA

Matica Bošnjaka je jedna od četiri institucije, pored Bošnjačke nacionalne fondacije, Svetskog bošnjačkog kongresa i Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti (formirao Muamer Zukorlić) koje su orijentisane na nadnacionalno očuvanje kulturnog identiteta Bošnjaka. Matica Bošnjaka je imala nekoliko važnih projekata, a njen glavni fokus trenutno je na izdavaštvu kapitalnih dela. U pripremi je i prvi časopis – Letopis, koji ujedno predstavlja i poslednju zaostavštinu Muamera Zukorlića.

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti (BANU) osnovana je 11. juna 2011, u Novom Pazaru, a u decembru iste godine u Sarajevu je konstituisan njen Senat, kojim je predsjedavao Mustafa Cerić, reis Islamske zajednice BiH. Akademija ima 21 člana, no, među njima je neznatan broj bh. intelektualaca. Osnivanje Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti nije izazvalo preterano pozitivne reakcije bosanskohercegovačkih intelektualaca, jer smatraju da ta institucija nije ni naučna, ni umjetnička, s obzirom da je nastala pod okriljem vjerske zajednice, odnosno reisa Mustafe Cerića i sandžačkog muftije Muamera Zukorlića.⁵⁹

Neki bosanski akademici su smatrali da se osnivanjem BANU, pored postojeće Akademije nauka Republike Srpske i Naučnog društva Hrvata, nameće pitanje da li je njihova uloga da i nauku rascepkuju po etnoprincipu.⁶⁰

Uprkos kritikama, BANU je nakon četiri godine postojanja, 2015. otvorila Naučni centar Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti u Novom Pazaru. Zdanje Naučnog centra, kapaciteta 2000 metara kvadratnih, nalazi se u predgrađu Novog Pazara. Nakon okončanja građevinskih radova i opremanja, stavljeno je na raspolaganje prvoj naučnoj ustanovi ove akademije.⁶¹

Nekoliko poznatijih članova BANU (Ejup Ganić, Asim Kurjak) je napustilo tu instituciju i, kako izveštavaju mediji, uveliko rade na osnivanju nove akademije nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini.⁶² Smatra se da je došlo vreme za bosansku akademiju.⁶³

59 https://www.slobodnaevropa.org/a/bosnjacka_akademija_nauka_ili_politika/24430736.html.

60 Ibid.

61 <http://saff.ba/otvoren-naucni-centar-bosnjacke-akademije-nauka-i-umjetnosti-u-novom-pazaru/>.

62 <https://sandzacke.rs/featured/napustaju-zukorlicevu-banu-kurjak-i-kurtcehajic-formiraju-novu-akademiju/>.

63 Ibid.

KULTURNI CENTAR U NOVOM PAZARU

Kulturni centar je središna tačka kulturnih događanja u Novom Pazaru, ali i u čitavom regionu Sandžaka. Tokom poslednjih nekoliko godina je značajno uznapredovala kulturna produkcija. Kulturni centar je obnovljen, što je značajno popravilo kapacitet Centra za produkciju i izlaganje umetničkih sadržaja. Stvorena je ozbiljna kritička publika u poslednjih nekoliko godina i, kako ističe direktor Centra Husein Memić, to je “najotvoreniji Kulturni centar u Srbiji. Konstantno se rade projekti i programi za poboljšanje položaja kulture u gradu, a pre tri godine su od Ministarstva za kulturu dobili i nagradu za najbolji Kulturni centar u zemlji. To se postiglo zahvaljujući programima Kulturnog centra i dobrim uredništvom. Samo tokom oktobra 2021. imali su 20.000 posetilaca”.⁶⁴ Od Ministarstva za kulturu su dobili 11,5 miliona dinara, a od gradova u fokusu 10 miliona dinara za audio opremu. Grad Novi Pazar učestvuje sa 70 odsto u budžetu Kulturnog centra.⁶⁵

Sandžak ima veoma značajnu i respektabilnu intelektualnu i kulturnu elitu. Mnogi pojedinci su osvojili značajne nagrade za svoje stvaranje. Novovarošanka Elena Zajmovič osvojila je treću nagradu na likovnom konkursu “Moja evropska zajednica”, koji se u Srbiji održava već deset godina pod pokroviteljstvom EU preko programa EU PRO.⁶⁶ Predstava “Lavina” u koprodukciji Regionalnog pozorišta Novi Pazar i Plus teatra iz Lazarevca, odigrana je u Novom Pazaru.⁶⁷ U Novom Pazaru je predstavljena zbirka pesama “Kafkin kalfa” Šabana Šarenkapića, koji je prošle godine dobio nagradu “Sulejman Tabaković”.⁶⁸ Predstava “Srebrenica. Kad mi ubijeni ustanemo” u režiji Zlatka Pakovića i produkciji Helsinškog odbora za ljudska prava je takođe prikazana u Novom Pazaru. Enes Halilović iz Novog Pazara dobio je nagradu – “Zlatno slovo” za najbolju zbirku kratke proze. Ovom

64 Intervju Helsinškog odbora.

65 Ibid.

66 Sandžak Danas, 17. januar 2020. “Priznanje za kreativnost i empatiju”.

67 Sandžak Danas, 24. januar 2020. “Lavina u Novom Pazaru”.

68 Sandžak Danas, 24. januar 2020. “Predstavljen Kafkin kalfa”.

nagradom za svoju knjigu Čudna knjiga, Halilović spada u red najnagrađivanih književnika Novog Pazara.⁶⁹ “Ako dugo gledaš u ponor”, predstava Regionalnog pozorišta Novi Pazar i Kulturnog centra u Novom Pazaru, prema istoimenom romanu Enesa Halilovića, a u režiji Zlatka Pakovića, proglašena je najboljom predstavom 66. Sterijinog pozorja.⁷⁰

Planirana su izdvajanja za kulturne manifestacije i zaštitu kulturnih spomenika. Gradska uprava u Novom Pazaru će iz budžeta odvojiti 19,9 miliona dinara za odžavanje Kule motrilje.⁷¹

69 Sandžak Danas, 24. januar 2020. “Još jedna nagrada za Halilovića”.

70 <https://www.novosti.rs/kultura/vesti/1011051/najbolja-predstava-novog-pazara-svecanim-urucenjem-nagrada-novom-sadu-posle-devet-dana-spustena-zavesa-66-sterijino-pozorje>.

71 Sandžak Danas, 5. februar 2021. “Za Kulu motrilju 19,9 miliona dinara”.

PRIVREDA: STAGNACIJA U ODSUSTVU INFRASTRUKTURE

Osnovni problem stagnacije privrednog života u Sandžaku je nedostatak infrastrukture, zbog čega nema gotovo nikakvih investicija. Država gradi put Novi Pazar-Sjenica i kod Tutina, turskim kreditom koji Srbija plaća. Međutim, taj put kod Tutina možda je u funkciji, kako se ističe, Zvonka Veselinovića, jer on “nešto” gradi na Goliji. Rade se i pojedini seoski putevi. Najviše se očekuje od autoputa Beograd-Južni Jadran, koji treba da se nastavi na autoput Miloš Veliki preko Peštera do Crne Gore. On se dugo najavljuje, ali još uvek nije počela izgradnja. Prema rečima pojedinih sagovornika, reč je o saobraćajnici koja će biti izgrađena zato što je to u interesu Evropske unije, a ne zato što Srbija želi da napravi put svojim građanima u Sandžaku. Bošnjaci smatraju da bi taj autoput značajno doprineo ekonomskom oživljavanju.⁷²

Kompanija INKOP, na čijem čelu su kosovski biznismeni Zvonko i Žarko Veselinović i Milan Radoičić, kupila je jednu od najvećih kompanija za izgradnju i održavanje puteva “Novi Pazar put”. Za njih se vezuju brojne afere a u prethodnom periodu protiv njih su vođeni različiti sudski procesi.⁷³ Imaju apsolutni monopol na svim tenderima u Sandžaku i više niko ne sme da se prijavi za učešće na njima.⁷⁴

Inače, mnogo se polaže na potencijal Peštarske visoravni za razvoj stočarstva i organske proizvodnje prehrambenih proizvoda. Iako postoje idealni uslovi i prepoznatljiviji proizvodi iz tog kraja širom zemlje, veoma malo se ulaže u razvoj ove ideje.⁷⁵

Stranih investicija nema upravo zbog loše infrastrukture. Takođe, država smanjuje kvotu subvencija za ovaj kraj, kad su u pitanju ulaganja stranih investitora. Na primer. ako stranac zaposli našeg državljanina u Leskovcu dobiće 10.000 eura, a ako ga zaposli u Novom Pazaru, dobiće 5000 eura.⁷⁶

72 Intervju Helsinškog odbora.

73 Danas, Firma Veselinovića i Radoičića novi vlasnik preduzeća za izgradnju puteva iz Novog Pazara, 10. januar 2020.

74 Intervju Helsinškog odbora.

75 Sandžak Danas, 24. januar 2020. “Potencijali Peštara za organsku proizvodnju”.

76 Intervju Helsinškog odbora.

Većina sagovornika se žali na centarizaciju koja onemogućava veću lokalnu inicijativu. Takođe se žale na nedostatak edukacije, na primer, u oblasti marketinga. Svi sagovornici ističu da nema međuetničkih problema i tenzija, da je suživot veoma harmoničan, ali da nemir u međunacionalne odnose unosi zvanični Beograd.⁷⁷

Generalno, ekonomska situacija se nije mnogo promenila, što se vidi i po broju mladih ljudi koji svakodnevno odlaze, uglavnom na Zapad. Jedina bitno uočljiva aktivnost je građevinarstvo, koje se finansira od novca dijaspore, ali veći deo otpada i na pranje novca. Jedan od izvora sredstava (mada mnogo manje nego ranije) je i droga koja tradicionalno ide tim putem. Govori se i o povezanosti nekih krugova sa mafijom u Kosovskoj Mitrovici i Beogradu i Crnoj Gori.⁷⁸

Tokom poslednjih 15 godina Novi Pazar je ipak počeo da se menja. Investicije u infrastrukturu – putevi, obnovljene su zgrade i centar grada. Oživljavanje Novog Pazara počelo je još za vreme demokratske vlasti, a nakon što je došla SNS došlo je do pomaka i u nekim drugim oblastima. Na primer, u zdravstvu i to tokom pandemije, jer je bolnica imala manjak lekara i medicinskog osoblja.

Privatni biznis se zadržao na konfekciji, džinsu, i proizvodnji mesa. S obzirom da su plate niske, građani radije odlaze u inostranstvo na po nekoliko meseci, pa se vraćaju. Radi se o “cirkularnoj migraciji”.

Sandžak ima potencijal i za turizam koji tek počinje da se razvija. Nemaju još turističkih vodiča i agencija koji bi bili sposobni da promovišu sandžački turizam. Ne postoje ni table ispred kulturno-istorijskih spomenika koje bi pružile osnovne informacije turistima.

Sandžačka razvojna agencija (SEDA) u saradnju sa američkom agencijom USAID pruža podršku razvoju malih i srednjih preduzeća, tako što dodeljuje bespovratna sredstva za kupovinu opreme. Jedan takav primer je *Pazarnica* (proizvodi i prodaje suvenire) koja je dobila 7500 dolara bespovratne pomoći. Neke

77 Intervju Helsinškog odbora.

78 Intervju Helsinškog odbora.

firme iz Srbije ne žele da saraduju sa njima, jer na nekim suvenirima stoji natpis "Sandžak". Raste i broj žena koje se bave preduzetništvom, ma da je još uvek veći na žena to samo na papiru. Država ima maćehinski odnos prema ženama koje žele da rađaju.⁷⁹ Država realizuje program "Moja prva plata", ali taj podstrek je nedovoljan, jer mladi ljudi i dalje odlaze.

Najveća ulaganja dolaze iz bošnjačke dijasporne, ali pre svega u građevinarstvo jer ne postoji pravna sigurnost za ozbiljnija ulaganja. Postoji problem nelegalne gradnje u Novom Pazaru. Ima primera da se uprkos rešenjima inspekcije koja nalažu obustavljanje gradnje, ona nastavlja. Jedan od mnogih primera je i zgrada u centru Novog Pazara koja se nalazi pored jednog od simbola grada, Hotela Vrbak. Zgradu je prisvojila IZ u Srbiji pozivajući se na Zakon o vraćanju imovine crkvama i verskim zajednicama, uz obrazloženje da im je ta zgrada pripadala pre Drugog svetskog rata.⁸⁰

Ulazak pribojske fabrike FAP u Grupaciju odbrambene industrije Srbije doprineće oživljavanju ovog kraja.⁸¹ Na privrednom Forumu sa dijasporom koji je održan u Berlinu (februar 2020) prisustvovala je Delegacija iz Sandžak koju je predvodio gradonačelnik Novog Pazara Nihat Biševac.

Privredne veze sa Kosovom su razvijenije nego sa Sarajevom. Sandžak je dosta profitirao kada je građevinarstvo počelo da buja na Kosovu. Izvozili su građevinski materijal, ali su i mnogi radnici odlazili na Kosovo da rade. Sa Kosovom su najprirodnije veze i Sandžak bi najviše profitirao od rešenja statusa Kosova. Inače postoji velika bliskost zbog sličnih običaja i iskustva.⁸²

Zaštita životne sredine jedan je od prioriteta za Sandžak, posebno za Novi Pazar koji spada u najzagađenije gradove u Srbiji. Trasiran je gasovod koji treba da doprinese smanjenju zagađenosti vazduha, ali se generalno nije mnogo odmaklo

79 Intervju Helsinškog odbora.

80 Sandžak Danas, 6. novembar 2020. "Inspekcijska rešenja niko ne poštuje".

81 Sandžak Danas, 17. januar 2020. "Spas za pribojsku fabriku".

82 Intervju Helsinškog odbora.

u rešavanju problema zagađenja. Grad već subvencionije određene projekte za zamenu individualnih ložišta, međutim, nedovoljno. Postoji i nekoliko peletana, ali s obzirom da neke od njih proizvode nekvalitetan pelet, one dodatno zagađuju vazduh. Mnoge firme koje rade sa tekstilom i lakom konfekcijom koriste ostatke materijala za loženje, što je izuzetno pogubno po kvalitet vazduha.⁸³

U sve težoj socijalnoj i ekonomskoj situaciji došlo je do “samoorganizovanja” građana, u okviru delovanja raznih nevladinih organizacija, pre svega, humanitarnih. Tako humanitarna organizacija “Otvorena ruka” realizuje projekat “Unapređenje pružanja zdravstvenih usluga u romskom naselju Blaževo u Novom Pazaru”, sa ciljem da se ublaže posledice pandemije u podstandardnim romskim naseljima. Projekat finansira Vlada Švajcarske.⁸⁴

Sve je veći broj humanitarnih organizacija koje imaju versku misionarsku ulogu, što je takođe posledica nebrige institucija za ovaj region. CHR Hajrat, na primer, pomaže porodice jetima (siročadi)i samohranih majki tako što im dostavljaju ramazanske poklone za decu.⁸⁵ Udruženje “En-Nisa” je osnovana pre nekoliko meseci. Takođe je, prema podacima na njihovom sajtu, poznata po projektu “Obraduj jetima”. Ova grupa je godinama delovala kao neformalna grupa. Najpre su promovisale žene kojima je hidžab deo identiteta. Vremenom su se okrenule humanitarnim akcijama, borbi za bolji položaj i pomoć izbeglicama koje su smještene u kolektivnim centrima u Sandžaku i aktivnosti za decu sa teškoćama u razvoju.⁸⁶

83 Intervju Helsinškog odbora.

84 <https://rtvnp.rs/2021/04/19/grad-novi-pazar-i-ho-otvorena-ruka-realizovace-vazan-projekat-za-rome-u-blazevu/102517>.

85 <https://hajrat.org/zenska-mreza-hajrata-u-posjeti-samohranim-majkama-i-jetimima/>.

86 <https://tutinskenovine.com/novopazarke-iz-udruzenja-en-nisa-brinu-o-jetimima-i-samohranim-majkama/>.

ODNOSI SA TURSKOM

Turska je veoma prisutan akter u Sandžaku. Lokalni politički akteri je često (zlo) upotrebljavaju u međusobnom razračunavanju. O popularnosti Turske i njenog predsednika najbolje svedoče scene dobrodošlice prilikom Erdoganove posete Novom Pazaru 2017. godine. Sva tri politička lidera, koji su inače često u sukobu, su otišla u Ankaru da Erdoganu pruže podršku nakon puča 2016.

Zbog brojne bošnjačke dijaspore u Turskoj, u Novom Pazaru je otvoren turski konzulat 1. septembra 2021. Konzularno područje obuhvata teritoriju opština Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Prijepolje, Nova Varoš i Priboj. Ministar spoljnih poslova Melvud Čavuşoglu je tom prilikom izjavio: “Naša braća u Sandžaku i građani Turske poreklom iz Sandžaka su čvrsta veza između naših zemalja. Ovaj konzulat pokriva široko područje, od Pirota do Užica, pa se nadam da će nakon njegovog otvaranja biti povećano ulaganje naših kompanija u ovaj kraj, što mi podstičemo, kao i da će unaprediti naše veze i saradnju”.⁸⁷

Bez obzira na okrenutost Turskoj, njen pokušaj da pre nekoliko godina formira tursku manjinu u Sandžaku nije uspeo. Tendencija Turske da Bošnjake tretira kao tursku manjinu izaziva oštro protivljenje, kako u Sandžaku, tako i u Sarajevu. Udruženje Turaka u Srbiji formirano je 2015. godine u Novom Pazaru. Udruženje je pozvalo građane da se registruju, kako bi se formirala turska nacionalna manjina. Mada je poziv navodno upućen samo građanima turskog porekla, mnogi Bošnjaci su to shvatili kao provokaciju usmerenu na urušavanje bošnjačkog identitea. Da bi se formirala nacionalna manjina potrebno je 300 registrovanih građana, a toliko ih nema.⁸⁸

87 <https://rtvnp.rs/2021/09/01/cavusoglu-turska-nikada-nec-zaboraviti-podsku-naroda-sandzaka-novi-pazar-u-srcu/111365>.

88 <https://balkans.aljazeera.net teme/2015/8/14/poziv-koji-je-uznemirio-sandzak>.

Muamer Zukorlić, u svojstvu generalnog sekretara Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti tvrdio je da su ljudi bili iznenađeni i uspaničeni, te da su ih mnogi zvali sa pitanjem zašto Bošnjake neko zove Turcima. Tvrdio je da u Novom Pazaru ne postoji nijedan Turčin, čak ni statistički.⁸⁹

Mnogi Bošnjaci na to gledaju kao pokušaj “turkizacije Bošnjaka” i kao opasnu ideju i brutalnu agresiju na biće i identitet bošnjačkog naroda. Esad Džudžo smatra da je ova ideja dirigovana iz “velikosrpskih obavještajnih krugova s ciljem umanjivanja kapaciteta bošnjačke nacionalne zajednice i narušavanja dobrih bratskih odnosa između bošnjačkog i turskog naroda, kao i odnosa Srbije i Turske”. I Muamer Zukorlić je isticao kako se iz ove inicijative mogu iščitavati rukopisi različitih politika i ideologija.⁹⁰

Bošnjački lideri čitavu situaciju posmatraju kao “presedan u međunacionalnim odnosima u savremenoj historiji” i najavljuju slanje protestnih nota i turskim diplomatima u Srbiji, i vlasti u Beogradu, a Bošnjake pozivaju da “odlučno odbace ovaj asimilatorski čin i ponižavajući projekat i ostanu dosljedni svom nacionalnom identitetu”.⁹¹

Uprkos mnogim obećanjima Turska nije značajno investirala u Sandžak, čak je mnogo više okrenuta drugim krajevima u Srbiji.

Bliska saradnja Turske i Srbije tokom poslednjih meseci sve je intenzivnija, kako na političkom, tako i na ekonomskom planu. Parlament u Ankari ratifikovao je Sporazum o slobodnoj trgovini između Srbije i Turske. Tokom 2018. godine Erdogan i Vučić sreli su se pet puta, povodom brojnih poslova koje u Srbiji počinju da rade turske firme.

Turska je preko svoje Agencije za međunarodnu saradnju i koordinaciju (TIKA), u Sandžak uložila oko 20 miliona dolara. Ova Agencija pomaže uglavnom obnovu

89 <https://balkans.aljazeera.net/teme/2015/8/14/poziv-koji-je-uznemirio-sandzak>.

90 Ibid.

91 Ibid.

kulturnog nasleđa i rekonstrukciju objekata iz osmanskog perioda. U planu je projekat za jedan most, zatim rekonstrukcija Isabegov hamama u Novom Pazaru, rekonstrukcija zgrade suda... Veliki broj projekata čeka. Rekonstrukciju puta Novi Pazar – Tutin je u toku.⁹² Međutim reč je o kreditu koji Srbija vraća. Osim toga, Čavušoglu je u Novom Pazaru svečano otvorio i Sportsku halu čije je renoviranje finansirala kompanija Doguš. Ambasador Turske u Beogradu, koji je dodao da dve zemlje imaju dobre bilateralne odnose i da očekuje da uskoro počne i realizacija regionalno važnog projekta, izgradnje autoputa Beograd-Sarajevo, koji bi trebalo da radi kompanija Tašjapi.⁹³

Blagonaklon odnos Sandžaklija prema Turskoj je rezultat istorijskih, verskih, kulturoloških i rodbinskih veza, ali i posledica odnosa Srbije prema Sandžaku i Bošnjacima, kao manjinskom narodu. Bošnjaci Vladu Srbije krive za nedostatak infrastrukture, investicija, ali i zbog toga što je za mnoge stvari centar i dalje u susednom Kraljevu, uprkos tome što bi, shodno broju stanovnika to trebalo da bude Novi Pazar. Tom spisku Bošnjaci pridodaju i poratne traume, zbog čega u Turskoj traže zaštitnika.⁹⁴

Bez obzira na okrenutost Turskoj sagovornici Helsinškog odbora ističu da nemaju poseban odnos sa Turskom. Ono što je Erdogan obećao nije ispunjeno, kao na primer, izvoz mesa i “mantija” u Tursku. Više se izvozi iz drugih delova Srbije. Umesto toga iz Turske šalju verske službenike da na turskom jeziku obavljaju verske obrede u Sandžaku. Ističu da su drugu Islamsku zajednicu Turci proizveli i da je oni održavaju.⁹⁵

92 <https://www.slobodnaevropa.org/a/turska-generalni-konzulat-novi-pazar/31438570.html>.

93 <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-i-turska---sve-dublja-bliskost/29763206.html>.

94 <https://avaz.ba/globus/region/256697/bosnjaci-u-sandzaku-i-turska-mozda-jesmo-braca-ali-nam-kese-nisu-sestre>.

95 Intervju Helsinškog odbora.

“PRIJATELJI SANDŽAKA”

Međunarodni akteri i predstavnici međunarodnih organizacija su prisutni u Sandžaku od devedesetih godina prošlog veka. Prisustvo i interes brojnih međunarodnih organizacija (OEBS, Savet Evrope, EU, međunarodne i lokalne nevladine organizacije, te ambasade) ukazuje na to da je međunarodna zajednica svesna mogućnosti destabilizacije tog regiona.

Na inicijativu tadašnjeg američkog ambasadora u Beogradu Kamerona Manterra, u januaru 2009. godine osnovana je neformalna grupa pod nazivom “Prijatelji Sandžaka”, koja se povremeno sastaje i razmatra teme u vezi sa jugozapadom Srbije. Osim SAD i Turske članovi su Francuska, Nemačka, Velika Britanija, Japan, Portugal, Češka, Španija, Austrija, EU, UN i OEBS.

Glavni cilj ove grupe je ekonomska podrška Sandžaku i njene aktivnosti se u velikoj meri koordiniraju sa srpskom vladom i sa predstavnicima lokalnih samouprava. Uz pomoć ove grupe već je realizovan niz projekata, od renoviranja i proširenja osnovnih škola, smeštaja interno raseljenih lica, do zaštite ljudskih prava. Ta pomoć se obavlja preko nekoliko međunarodnih organizacija, kao što su USAID, Evropski progres, TIKa.⁹⁶ Međutim, posete Prijatelja Sandžaka su mnogo ređe nego ranijih godina, a poslednji put su se sastali 2018. godine⁹⁷.

96 <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:814750-INTRIGANTNO-DELOVANJE-GRUPE-SA-ZAPADA-Opet-se-aktiviraju-Prijatelji-Sandzaka>.

97 Intervjui Helsinškog odbora, novembar 2019.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Eskalacija srpskog nacionalizma i dešavanja kako u Srbiji, tako i u regionu, oživljavaju strah kod Bošnjaka i neizvesnost u pogledu njihove budućnosti. Rast islamofobije i stalna fiksiranost na islamski ekstremizam, kao i nespremnost Beograda da procesuirá zločine nad Bošnjacima iz devedesetih i obezbedi reparacije žrtvama, doprineli su nepoverenju Bošnjaka i njihovom okretanju od Beograda. Osećaju se izneverenim i marginalizovanim.

Sandžak je i dalje jedan od najnerazvijenijih regina u Srbiji, sa lošom infrastrukturom, što odbija strane investitore. Mladi ljudi odlaze zbog visokog stepena nezaposlenosti i besperspektivnosti. Osim toga, visok stepen centralizacije (što je problem za celu Srbiju), kao i nepostojeća pravna država, onemogućava lokalnu inicijativu i značajnije investicije sandžačke dijaspore u proizvodnju.

Sandžačko pitanje je talac još uvek nedovršenih, pre svega graničnih pitanja na Balkanu. Zbog toga su u cirkulaciji razne teorije koje Sandžak dodatno stigmatizira, jer se percipira kao sporna teritorija koja može biti uzrokom novih nestabilnosti.

Beograd i dalje uspeva da svojim manipulacijama i kontrolom lokalnih aktera spreči značajniji otpor i otvoreno nezadovoljstvo statusom Bošnjaka i Sandžaka.

Jezičko pitanje je i dalje otvoreno čime se u suštini negira postojanje bošnjačke nacije. Prethodna vlada je imala blagonaklon stav prema ovom pitanju, što je čak rezultiralo izradom udžbenika za nastavu na bosanskom jeziku.

Sagledavanje Sandžaka samo kroz optiku vehabizma i ekstremizma je pogrešan pristup, jer su to marginalne pojave i pre svega posledica višedecenijskog stanja u Sandžaku, što je posledica politike Beograda.

Etnifikacija postjugoslovenskog prostora i raspad jednog sistema vrednosti otvorio je prostor konzervativnim ideologijama (u čemu verske zajednice imaju

ključnu ulogu), repatrijarhalizaciji društva i vraćanja na veoma konzervativne, odnosno iliberalne vrednosti.

Da bi se smanjio odlazak ne samo mladih, već i stručnjaka, posebno građevinara i drugih uslužnih delatnosti, država treba da donosi posebne mere za ublažavanje nezaposlenosti u Sandžaku.

Država takođe treba da ispuni svoje zakonske obaveze i da omogući proporcionalno zapošljavanje Bošnjake u republičkim institucijama, posebno u sudstvu, policiji, poreskoj upravi i drugde.

Integrisanje manjina u širu političku, ekonomsku i kulturnu zajednicu i dalje je ključni problem za ostvarivanje njihovih prava. Bez obzira na postojeće zakone i norme, bošnjačka manjina (kao i ostale) je marginalizovana i geteoizirana. Njihova kulturna baština nije uključena u udžbenike niti se adekvatno promovise.

Međunarodna zajednica je malo posvetila pažnju obrazovanju i stvaranju novih identiteta u regionu, palijativno rešava goruća pitanja, bez ulaženja u uzroke koji su doveli do negativnih trendova i regresije društva.

Međunarodna zajednica bi trebalo da ima više razumevanja za aktuelne probleme Bošnjaka u Srbiji, kako bi konačno stavila pitanje Sandžaka na dnevni red u cilju stvaranja uslova za demokratska nacionalna prava.

